

broj 02 – mart/april 2009.

uvodna reč

Pred čitaocima je drugi broj *Agona*, internet časopisa posvećenog savremenoj poeziji. Da li je u slučaju književne periodike moguće napraviti analogiju sa toliko citiranom floskulom da se *pisцем postaje objavljivanjem druge knjige*? I pored toga što je ovakva analogija neprecizna i nezahvalna kada je o časopisima reč, ona može biti poželjna u smislu poređenja prva dva broja *Agona*. U tom smislu treba istaći da nastavljamo prezentovanje kvalitetne poezije, i to u ponekad nepreglednom prostranstvu interneta. U susretu sa slobodama koje nudi *cyberspace*, barem kada je o književnosti reč, kriju se zamke proliferacije i neselektivnog pristupa u objavljivanju, što sve skupa vodi stvaranju sredine prezasićenosti u kojoj je vrednost sve teže uočljiva. Jedan od osnovnih ciljeva *Agona* je upravo izbegavanje ovih i sličnih zamki koje donosi specifičnost interneta kao medija i prostora za objavljivanje. Broj koji je pred vama svedoči o zauzimanju nedvosmislenog i profilisanog uredničkog stava, koji je vidljiv kroz princip selekcije materijala i kroz svesno zastupanje određenih poetičkih modela.

U rubrici *prevedena poezija* objavljujemo ciklus pesama *Bazaltna svita*, francuskog pesnika Žaka Dipena. Drugi deo ove rubrike posvećen je poljskom pesniku Stanislavu Barančaku. Ovaj autor je zastupljen sa pesmama koje ranije nisu objavljivane u domaćoj periodici, a našle su svoje mesto u knjizi izabranih pesama *Audio i video*, koju je paralelno sa pripremom ovog broja *Agona* objavila izdavačka kuća *Agora*.

Okosnicu naredne rubrike *poezija* čine pesme *kultnog* hrvatskog neoavangardiste Slavka Jendrička, kao i poezija autora *srednje generacije*, koji stvara na bogatom nasleđu signalizma, Viktora Radonjića. U drugom delu rubrike, sa po nekoliko uspešnih poetskih momenata zastupljeni su pesnici *mlađe generacije* Maja Klarić iz Šibenika i Siniša Stojanović Sinister iz Beograda. Dok stihovi Maje Klarić nude osveženje u vidu nepretenciozne putopisne poezije, u Stojanovićevim pesmama dominiraju ekspresivna retorika, ironija, digresivnost i na momente angažovanost.

S obzirom na ekskluzivnost i književno-istorijski značaj koji ima, posebno bih, kao urednik, istakao rubriku *o poeziji*. U ovoj rubrici objavljujemo temat posvećen pismima iz Prvog svetskog rata francuskog *dendija* Žaka Vašea koji je izvršio jedan od presudnih uticaja kako na poetiku francuskog, tako i srpskog nadrealizma. Izbor njegovih pisama, kao i dva predgovora Andrea Bretona po prvi put su, ekskluzivno za *Agon*, prevedeni na srpski jezik. Pored samih pisama, čitaoci su u prilici da pročitaju uvodni tekst priređivača temata, kao i da se upoznaju sa likovnim radovima Žaka Vašea. U ime uredništva, koristim ovu uvodnu reč i da se zahvalim priređivaču temata Biljani Andonovskoj i prevodiocu Danki Kuželj jer bez njihovog angažmana ovaj temat, nezaobilazan za ljubitelje i proučavaoce nadrealizma, ne bi ni nastao u ovakvom obliku.

Vladimir Stojnić

prevedena poezija

Žak Dipen

Bazaltna svita

Vihor

Mi pripadamo tek planinskoj stazi
Što mahovinom i žalfijom vijuga ka suncu
A noću se, uz greben, vine
U susret sazveždima.
Primakli smo vrhove
Međi obradivih polja.
Semenje nam pršti u pesnicama.
Oganj nam se u kostima obnavlja.
Nek đubre popada po onima što stoje do nas!
Nek vinova loza i raž uzvrate udarac
Drevnosti vulkana!
Plodovi gordosti, plodovi bazalta
Sazreće pod udarima
Pod kojima se jedino možemo videti.
Plot će izdržati ono što je oko istrpelo,
Ono što vukovi nisu ni sanjali
Pre nego što su se spustili u more.

Reč

Tvoj zavet koji se opire gipkosti oslabljene potke,
Između dve smrti se klati.

Rubovi stežu tvoj sprženi odlivak
A poslednje utočište, lišće, već gori,

O reči moja od čistog gubitka,
Reči moja, nalik skupljanju zadnjeg krila na moru!

Egipćanka

Tamo gde ti toneš dubine više nema.
Bilo je dovoljno da u trsci ponesem tvoj dah
Da bi mi pod petom nikla semenka u pustinji.

Sve je nastalo iz čista mira od kog ne preostaje ništa.
Ništa osim znamenja na mojim vratima
Izgorelih ruku balsamovatelja.

Carstvo minerala

U ovoj zemlji kamenje raste pod dejstvom groma

Na vrhovima koji zapovedaju klisurama
Uzdižu se razorene kule
Poput užeženih misaonih luča
Što uzburkavaju noći jakog vetra
Nagon smrti u krvi kamenolomca.

Sve žile granita
U njegovim očima će se razmrsiti.

Vatra nikad neće ozdraviti od nas.
Vatra koja govori našim jezikom.

Kobac

Tvoj vidik je preširok za jednu jedinu pokretnu metu.
Izbledele su boje provale i junaštva.
Između gospodara i tebe, zatočenog,
Hoće li stih ludila otvoriti
Majušno zloslutno prozorče?
Hoće li sjediniti oblak i okove
Pod drhtavim rukopisom oktobarske ruže?

Šta, sem grimizne kože mamca,
Ostaje danu i noći
Da njihovu sličnost obasja

I da je na paramparčad iskida?

Primirje

Vreme će poravnati tragove naših borbi,
Podarivši temelj, krov mojim napadima groznice.

Iz legla sam ga izmamio, pedalj po pedalj potukao,
U svakoj omči udavio,
U svakom prelomu rodio.

Danas smo saputnici
Kao reka i zastor od jablanova.

Psi koji u mom glasu spavaju
Još uvek su pobesneli.

Razdvajanje

Jedna tvoja suza uzdiže stub pesme
Druga suza ga ruši... i pustoši sve što sija.

Uže koje pletem, ružu koju okajavam
Ne može da uplaši neposrednija svetlost.

Rasejem li ono malo tame penjući se,
Nadohvat vrhova ponestaje mi daha.

Obronkom strmim, najširim od svih puteva,
Uprkos kormilu groma i mojim izbljuncima.

Vazduh

Telo i sanjarenje dame
Radi koje se zamahivalo maljevima,
Zajedno iščezavaju i iskrsavaju,
Donoseći sa oblaka
Samo odrpine groma
Sa sutrašnjom rosom.

Samozaborav

Veđe potčinjene neskladnom plavetnilu pučine,
Utrnula krila, koja je progutao kovitlac,
Od sad ćete baciti samo jedan pogled koji će
Mojim večnim ljubavima da zada smrtni udarac.
I biće kao na dan mog rođenja, samo će
Zimske ptice bonaci moći da se prepuste,
Dok ću ja izgledati kao da pod spuštenim
Beskorisnim jedrom spavam... Ali hoće li neka
Zvezda umesto mene da potone i primiri more?

Suzdržana staza

To je spokoj, suzdržana staza,
Kob koja više nema imena.
To je moja žeđ izrezana:
Prostodušnost, vradžbina.

Gonite, pratite me,
U nebrojenosti i istovetnosti,
Onakvog kakav ću biti.

Čas u zvezdama,
Čas u kamenju, čas u bujici...

Svaki vidljivi korak
Jedan je iščezli svet,
Sagorelo drvo.
Svaki korak u slepo
Grad obnavlja,
Kroz naše suze,
U vazduhu poderanom.

Ako se u tom komadu kremena krije
i odsustvo bogova i njihov dim,
Moraš pobeći.
Ali u nebrojenosti i istovetnosti,
Beli rukopis razapet
Nad približnim ponorom.

Ako te metak jedne reči okrzne
U željeni čas,
Ovaplotičeš se,
Savladati oluje,
Na mestu na kom sam nestao ja.

A neizrecivi instrumental
Diže se poput krhkog plamena
Iz dvostrukog tela koje je uništila
Prijatna noć
Ili ta druga ljubav.

To je spokoj, suzdržana staza,
Kob koja više nema imena.
To je moja žeđ izrezana:
Prostodušnost, vradžbina.

sa francuskog preveo Bojan Savić Ostojić

Žak Dipen (Jacques Dupin) je rođen 1927. u Privasu (Ardeša). Prve tekstove je objavio u časopisu *Empedocle*, koji je uređivao Rene Šar. Od 1956. uređuje izdavačku delatnost galerije *Maeght* i prisno saraduje sa umetnicima: Miroom, Đakometijem i Tapesom. Prvu zbirku pesama, *Cendrier de voyage* (Putnička pepeljara) objavljuje 1950. za izdavačku kuću G.L.M. Nakon toga će objaviti niz plaketa, koje će biti praćene radovima umetnika i koje će kasnije uključiti u svoju prvu pesničku zbirku *Gravir* (Prekoračiti, 1963) objavljenju za izdavačku kuću Galimar. Bio je jedan od osnivača časopisa *Ephémère*, pokrenutog 1966, koji su takođe uređivali Iv Bonfoa, Andre Di Buše, Luj-Rene de Fore i Gaetan Pikon, a kasnije će se redakciji priključiti Mišel Leris i Paul Celan. Nakon zbirki *Embrasure* (Otvor u zidu, 1969) i *Dehors* (Izvan, 1975), u kojima su okupljene manje pesničke celine, otići će iz Galimara. To će koincidirati i sa izvesnom promenom i evolucijom pesnikovog koncepta. Od 1986. Dipen će, mahom za izdavačku kuću P.O.L., objaviti niz zbirki, među kojima se izdvajaju *Contumace* (Odsustvo, 1986), *Echancré* (Poderan, 1991), *Ecart* (Otklon, 2000) i najskorija *Coudrier* (Leska, 2007). Godine 1988. dobio je francusku *Nacionalnu nagradu za poeziju*.

Poezija Žaka Dipena zaokupljena je promišljanjem jezika. U središtu njenog interesovanja je dijalektika između „pesnika”, tj. lirskog subjekta, i poetske reči, koja personifikacijom zadobija ulogu ravnopravnog protivnika. Istovremeno, odvija se borba između pesnikovog „bića u svetu” i „bića u jeziku”, čije je poprište sam čin pisanja. Često prožeto otvorenim autoreferencijalnim iskazima i neprestano okrenuto k sebi, pesničko delo Žaka Dipena predstavlja znalački sazdanu građevinu, koja ipak nije statična, jer se iznova vraća preispitivanju svojih temelja.

*

Ciklus *Bazaltna svita*, koji ovom prilikom objavljujemo, prvi put je štampan u okviru zbirke *Les brisants* (Hridi, 1958), u okviru koje je praćen Miroovim bakrorezom.

Stanislav Baranjčak

Ispod stola predsedavajućeg

Probuđen u još dublji san

Probuđen u još dublji san, u javu
dodeljenu svima i razdeljenu
ne sve, mrvim u prstima penu
snova, mrvim svetlost nebesko plavu

što mi prosvetljuje kosti. Sutra,
taj pramen vidokruga, kratak, poput žeravice,
ucrtaće u krug pulsirajuće ivice
svake senke. Tako se dakle tka

platno dana, jedna nit pali se drugom.
U ognju ukrštenih pitanja, gde se pesak seje
pod kapke tako da peče, budiću dugo

moj san u dublju javu; a semenje
noći, u dubini očiju pokriveno zemlje grudom,
nići će svetlom; sa njim u sebe ući i izaći iz sebe.

Čelo

Glav ulaz u sebe, dvostruka vrata od kože i kosti, zatvorena školska tabla sa koje su obrisana
sva slova, sve pukotine izdajničke stene. Pregradni zid prostih prelaza sa mene na tebe,
porcelanski filter kroz koji se najtanje dlake navijaju na vijuge tvog mozga toliko sporo da su
sa druge strane već sede. Glatko topovsko đule, zaobljeno kidanim vazduhom; podmornica u
pritisku mora koje mislim.

Jul 1952.

Osvestio sam se bez panike: prihvatajući da mi se pogled zaustavi
na kofu od plavog emajla, postavljenoj sa strane na travi,
napunjenoj do vrha vodom, nerazumljivo crvenom.

Neko iskusan cedio je žubor nastanjen u peškiru ili krpi,
i nežna, mokra studen što budi iz mrtvih
spajala se na desnoj strani sa mojim čelom

u kome je nešto pulsiralo; nezgrapno razapeta
vrata kovačnice, dahćuća, kao celog tog leta,

ustajalim mirisom opiljaka, varnica, pesme

kožnih mehova i izgorelih kopita, objašnjavala
su mi promuklim basom Hendrika, zeta žene koja nam je izdavala
kuću, kako neko ko ima šest godina ne sme

da prilazi tako blizu nakovnju, jer ponekad komadić odleti
i eto. I na sekundu video sam sebe, umnoženog, u vinjeti
višestrukosti, na pragovima nebrojenih kovačnica,

i svi smo presecali putanje odlomcima sveta, stajali
na šinama pred zahuktalim vozovima, zvezdama, sudbinama, otpalim
zupčanicima. „Ja“ je bilo ono što nije bilo sve to. Kroz pola godine
umreće Staljin.

Pola planete dalje počinjao je drugi kontinent. Pola dana kasnije počinjala
je Sutrašnjica.

Kad već moraš da vičeš, radi to tiho

Kad već moraš da vičeš, radi to tiho (zidovi
imaju
uši), kad već moraš da voliš,

ugasi svetlo (sused
ima
dvoged), kad već moraš da

stanuješ, ne zatvaraj vrata (vlada
ima
nalog), kad već moraš

da trpiš, radi to u svojoj kući (život
ima
svoje zakone), kad već

moraš da živiš, ograniči se u svemu (sve
ima
svoje granice)

N.N. počinje da se pita

Govoriti jezikom u kom reč „bezbednost“
budi drhtaj užasa, reč „istina“ predstavlja
ime časopisa, reči „sloboda“ i
„demokratija“ službeno podležu
generalu policije;
kako se desilo da smo počeli toga da se
igramo? Tih igara reči? Tih kalambura,

lapsusa, zamene značenja,
te lingvističke poezije?

Živeti u vreme ispunjeno neprekidnim treptanjem,
koketnim namigivanjem, pokazivanjem podignutog
prsta (šta ja tu mogu,
razumete i sami), tapšanjem po kolenu
ispod stola predsedavajućeg (privatno saosećam
sa vama, prijatelju), srdačnim zagrljajima
jučerašnjih doušnika;
šta se to dešava sa nama, kad se i dalje
toga igramo? Tih ritualnih gestova, pogleda
sporazumevanja? Tih zabavnih pokreta na nečistom vazduhu,
te artističke gimnastike?

Živeti na području (tačno nazivanom „našim
logorom“), gde se u svetlu najnovijih istraživanja
jedenje mesa pokazuje kao
nezdravo, gde svaki porast cena označava
narastajuće blagostanje, gde su za sve krivi Jevreji,
kojih nema (većinu je sredio gas, ostale četvrt veka kasnije
novine), gde kao u Atini cvetaju akademije
policijske i gde listić u kutiju ubacuje,
čak ga ni ne pogledavši, skoro 100% glasača,
zajedno sa operisanim u bolnicama, robijašima
i ponekim mrtvim;
šta nas u stvari sili da se i dalje
toga igramo? Tih logičkih zagonetki, svih tih
blještavih paradoksa? Tih misaonih
razbibriga? Šta?

Malograđanske vrline

To bezobalno, pijano, lirsko-bokstersko nipodaštavanje koje vrea
iz očiju umetnika J. dok sedi u „Napulju“,
sijajući neobrijanim, trodnevnim smradom:
kako to, ja nosim kravatu dok on razdrljen ide gradom,
ja uštogljen, zakopčan, dok on poslednju košulju
kida kao raskrvavljene grudi! Čiftinski nedostatak srca!

Malograđanske vrline. Znam, i stidim se toga
što sam već godinama ispod nivoa: kakva blamaža, nemati
u biografiji niti jedan razvod, devijaciju, niti jedne veće mane,
psihijatrijskog lečenja, burne afere sa strane,
punokrvnog sečenja vena. Par sivih učešća u debati,
ali ni jedan skandal duginih boja. Stigne me ponekad neki surogat

apatije, ali to traje svega par dana, umesto da se sa poštovanjem govori:
„B. ima užasne višemesečne krize“; ne odjekuju kroz noć

telefoni u stanovima prijatelja, sa molbom da mi saslušaju nove pesme,
pozajme novac za heroin ili kauciju, da nađu u svom životu mesta za mene,
celog; ništa – povremeno pismo, ali bez krika „Upomoć!“,
najviše sa aluzijom tipa „U poslednje vreme nešto nisam u formi“.

Znam da to nije materijal za mit, kult, legendu,
film sa Robertom De Nirom i razbijanjem stakla.
U kom sam trenutku skrenuo, neizlečiva štreba,
na taj loš put? Otkud ta bolesna potreba
da izigravam zdravlje, da postavljam na stazu pakla
barijere i makete? Iz sigurnosti da moju prigušenu

žalopojku i tako neće niko čuti, kada se hor
profesionalnih narikača oglasi
cviljenjem? Iz nedostatka hrabrosti? Iz nepodnošljivog
saznanja da je neophodno, sa ciljem da se sačuva život,
u svakoj sekundi ponavljati jedno te isto „spasi“?
Iz ustručavanja da spasiocima prekinem odmor

ili iz krajnje sumnje u njihove spasilačke čudi?
Iz oholosti: jer izboriću se sam sa potisnutim silama zla?
Ili iz drugačije oholosti: onog, ko je toliki majstor
svog mraka i svojih mana da ne pušta nikog u prostor
koji ograđuju, uživajući u misli: oh, kada bih rekao šta znam;
kada bih hteo da vam kažem sve ono o čemu ćutim?

sa poljskog preveo Aleksandar Šaranac

Stanislav Barančak je rođen 1946. godine u Poznanju. Od 1981. godine predaje poljsku književnost na Harvard univerzitetu u Americi. Glavni je urednik časopisa *The Polish Review*. Barančak je jedan od najznačajnijih savremenih poljskih pesnika. Vodeći je autor takozvanog *Novog Talasa*. U njegovoj poeziji dominantna su tri elementa: etička angažovanost, politička angažovanost i izuzetan osećaj za jezik. Određeni paradoks ogleda se u tome što je Barančak započeo karijeru kao kritičar jezika i društvenog poretka, da bi najveće uspehe postigao kao parnasovac dvadesetog veka, virtuoz pesničke forme. Za knjigu *Hirurška preciznost* Barančak je 1999. godine dobio nagradu *Nike*, najznačajniju književnu nagradu u Poljskoj. Objavio je sledeće zbirke poezije: *Korektura lica* (*Korekta twarzy*, 1968), *U jednom dahu* (*Jednym tchem*, 1970), *Jutarnji dnevnik* (*Dziennik poranny*, 1972), *Veštačko disanje* (*Sztuczne oddychanie*, 1978), *Znam da ne treba tako* (*Ja wiem, że to estuszne*, 1980), *Triptih od betona umora i snega* (*Tryptyk z betonu, zmeczenia i sniegu*, 1982), *Atlantida* (*Atlantyda*, 1988), *Razglednica sa ovog sveta* (*Widokówka z tego świata*, 1988), *159 pesama - izabrane pesme* (*159 wierszy*, 1991), *Zimsko putovanje* (*Podróż zimowa*, 1994) i *Hirurška preciznost* (*Chirurgiczna precyzja*, 1998).

poezija

Slavko Jendričko

Pacifička kiša nad Kupom

Sudioništvo

Plavokosa nasmiješena djeca
poziraju za medije
žilavog magijskog komunizma.

Sa citylighta smijem se u lice sebi
koji se godinama nastanjujem
u pjesničkom graditeljskom čudu.

Iza dobro osvijetljenih prozora
srca nuklearnih centrala
udebljala su mi jezik
kojim brišem prašinu sa stakla.

Curenje iz sna

Radostan mi je jezik
kladim se na sretne snove.

Od pekarnice do stana
sačuvao sam manire Krista;
ostarjelim luzerima iz kvarta
rutinski samilostan platim pivo.

Spremni su zaratiti zbog
plijena u kontejneru,
ne mogu ih omesti ni
veseli vrapci u krošnjama.

Dva dana uoči mirovine
žvaćem četvrt crnoga kruha,
ništa ne može pokvariti
nagradu za moje životno djelo.

Instinkt jezika

Poslije uglavnom lijepoga života
što sam ga proveo odan prezentu
uz cugu knjige žene i krijesnice

nasilan vrag želi nekud van.

Nisam u najboljim godinama
niti sam posve siguran
gdje bi moglo biti to njegovo „van”.

Pretpostavljam ona mjesta
gdje se brže kvarimo
dok smetamo jedan drugome.

Preko balkonske ograde
izbacujem godinama brižljivo
skupljanu biblioteku života,
poslije počinjenog zločina
pokucam na svoj grob
i slijedim instinkt jezika.

Crni bog

Nisam ti ispričao ni četvrt
od onoga što sam doživio
kao vozač kola hitne pomoći.

Pijani smo do besvijesti
odzvanja limena glazba
anđeli cupkaju na kiši.

Poput priviđenja
maskirne lasice
uz rotirajuća svjetla
pretrče autocestu.

Smrt pokupi leševe
crni je bog nebeske vegetacije.

Paški restoran

Kada ljubavnici izgube aure
nisu ono što su sanjale čipke.

Skidaju peraje
umjesto stopala.
Idu na počinak
i snovi imaju svoje dno.

Nikada se ponovno ne ljube
broje posjedjele strance u sebi.

Sada smo u sredini igre
znalačkih prstiju čipkarica
osvijetljeni sutonom iznutra
ljepše ćemo pjevati mrtvi
nego nekoć bez sluha u mladosti.

Bljeskanje struje

Ne boj se lijepe smrti
stežem omću jeziku iz utrobe.

Udomaćio sam nesreću
kao neotuđivi dio identiteta.

Najprije ćemo voditi ljubav
a potom zagaziti u ocean
s onima koji ružno umiru nepobjedivi.

Dok dišem bljeska struja
pomlađuje krv u venama
žene doje djecu kokainom.

Pod video-nadzorom anđela
unaprijed su oplakana djeca
i lastavice na žicama dalekovoda.

Crkva

Zaboravili smo rat
zašivši usne
dobrotom nebesa.

Ponekad pišamo
u prazne bunkere
dosadne od tuge.

Iz mjehura ispraznimo
sve što smo znali
o masovnim ubojicama.

Urokani zvucima pčela
polako hodamo na prstima
s odraslim cvjetovima čuda
sunce duboko spava u tenku.

Rasanjeni jutarnjom kavom

Prije izlaska na ulicu
nazirem sitne pukotine
u ostarjelom humanitarnom zanosu.

One se šire od usta do usta
poput zaraze umjetnih osmijeha
sve ih je rasanila jutarnja kava.

Stidljiv, pod lišće
masline neuspješno
skrivam nepokorivu bolest.

Poput srčanog zalaska sunca
maslina pocrveni
od korijenja do krošnje.

Natopim vatu špiritom
i s ekrana uporno čistim
sve ružne pjege usamljenika
koje ne mogu ukloniti s diska.

Propovjednik maksimalnih fantazija

U zrelim godinama
daljinskim povezan
s majkom uživam TV nebo.

Prije nego vrati dojku u haljinu
dlanom mi pokrije prolupala usta
osuši nekoliko prosutih kapi mlijeka.

Ruža posađena ispod prozora
otvara cvijet na dalekoj zvijezdi.

S njom procvjetam dolje u toplom krilu.

Potom sam izišao u grad
presjeći vlastitu pupkovinu.

Propovjednik maksimalnih fantazija
otključavam čvrsto skupljene usne
iz usta praznim apokaliptični smiješak.

Kupa skrivena iza umnjaka

Zrakoplov nikada
neće sletjeti
pilot sabotira život.

Ponad planina
zavijenih snijegom
svi smo puni
ožiljaka sa zemlje.

Odmah nakon polijetanja
njemu je zaspalo srce.

Suicidalan jedino vidi
mjesto svojih nesreća.

Ubrzo sam skupio dovoljno
ohrabrujućeg ludila
da iskočim bez padobrana.

Ponekad neubrojiva
sloboda ostvari sreću.

Sačuvao sam te cjelovitom
svemirskom kapljicom
pažljivo skrivenu iza umnjaka.

Lijepa stabla uz Kupu

Šećući obalom ne možeš
a da ne zapaziš
puno lijepih stabala za vješanje.

Sjeverac mahnita scenarijem
sumnjivih moždanih signala.

Ni jedno slovo nije obješeno
premda spremno za tamu iza špice.

Uprljana od nesanice prečestih kiša
okrutna jesen provocira samoubojice.

Magija kisne i dalje žilavo pjeva balade
sve dok kasno u noći ne podavi sve jezike.

Patolozi će vješto obaviti obdukciju duše
u njoj i u tebi zatvorio sam oči kao da me nema.

Slavko Jendričko rođen je 1947. u Komarevu kraj Siska. Objavio je sljedeće knjige pjesama: *Nepotpune dimenzije*, 1969, *Ponoćna kneževina*, 1974, *Tatari/kopita*, 1980, *Naslov*, 1983, *Autoritratto con melo* (izbor pjesama na talijanskom), 1983, *Crvena planeta*, 1985, *Proroci, novci, bombe*, 1986, *Svečanost glagoljice*, 1989. i 1990, *Hrvatska sfinga*, 1992, *To si ti*, 1995, *Hrvaška sfinga* (izbor pjesama na slovenskom), 1995, *Zimska katedrala*, 1999, *Orguljaš na kompjutoru* (izabrane pjesme 1969-1999), 1999, *Podzemni Orfej*, 2001, *Kada prah ustaje*, 2005, *U kući malih pustinja*, 2007, i knjigu političkih eseja *Novčić za Harona*, 1995. Uvrštavan je u antologije, panorame i zbornike. Glavni i odgovorni urednik *Riječi*, časopisa za književnost, kulturu i znanost Matice hrvatske Sisak. Dobitnik Nagrade Grada Siska za doprinos unapređenju kulturnog identiteta Grada (2000) i Plakete sv. Kvirina za ukupan doprinos suvremenoj hrvatskoj poeziji (2006).

Viktor Radonjić

Mastilo tek primetnog smeška

Fakat jednine

Kada bih umeo da kao neko
stanem pred tobom i kažem ono
što nije u nameri hrapavom mučitelju
Priuštim mučenom tišinu istog krvarenja
Veselo iz osmeha izmamim na blagi sud
tvojih očiju
Ukradem za sebe poru sa Hronosa
Kada bih umeo ne uzimati za svedoka
tamničkog sužnja
tetoviranog *tribalom* halapljivog poverenja
Potvrditi slabašnom savez u zenicama
Još jednom uputiti palacavu nadmoć
na račun fronta istog lica
Jer ne umem da izmirim
potez
i
fakat jednine kanapa
Sa
dve naspramne stolice
i
njegovo disanje protiv mog

Junak bez portfelja

Dan izmiče času
Zbeg koji već kasni
Puštaš dlan
Niz vratna ispupčenja
Kucavica protiv guščijih pera
Trenutni vetar
Rešenje šupljina
Na prozorskom ramu
Toliko nam toga govori
A nije važno
Pažljivo slušamo
Insistiraš
Znaš da je važno strepeti
U junaku bez portfelja
Hoćemo li ustati

Igra koja donekle mari za rezultat
I imaš pravo
Zakonodavac se ne može setiti
Gde mu je penkalo
Osluškujesh klepete tela
Pospana ptica manje je kriva
Razlog može i *bez*
Nesiguran
Očvrslo jutarnje htenje
Zar je toliko jednostavno krenuti unazad

Pred kraj

Orkestar je svirao temu
Htela si da je prepoznaš
Meni su važnije bile tvoje ruke
U njima sam je video
i pomislih kako je tačna
dok se brani ćutanjem
Mastilo tek primetnog smeška
pratilo je liniju života
upijajući vlažan trag
Unela si u obraz nastojanje
konačnog razdvajanja
Okovratnik od gubljenog vremena
Pitanja
 Kako sam
 Šta radim
Imam li načina za ovu besparicu
Dakle
 sve ono
što je omekšale strune uputilo na šlager
Ja sam se poigravao šturim kazivanjem
jedinog člana žirija
Jedinim iskušenjem u izdvajanju pramena
Smatraš to neumesnim

Strahovi kože

Papirus
Zaodenut kičicom
Bakarne puti
Viknuti na sims
Iz zabave
U nesaseru
Strahovi kože
I pilula
Za abdomen

U slučaju navike
Šapućeš da je
Nežnost sramotna
Ako je u izobilju
Nešto poput
Paučine na pidžami
Bezimeni akt
Razigrava kičicu
Šaptanje zamire

Stranac

Noć curi u neodrživ trag
Poznog prisustva
Dremanje u nesanicu preostalih sat
Ili možda dva
Pre no što pesak nagog spokoja
Ubedi tišinu da isure zajedno
Na toj strani simbioza pleni
Odabir odmetnika
Gleda u ekran
Tvoje lice
Gleda kroz ekran
Gde stranac ispraća i dočekuje
Prelazak praga
Program je završen
A ti si i dalje monolog
Poziranje lumena
Gledao je u te
Na ovom istom ekranu
Zakasnio je iznenada
I već duže postoji kao ovisnik
Onih sat ili dva
Sve dok nestanak ne ujedini
Uverenje onog stranca
Da će ipak jednom preći preko praga
Tad zaspiva u buđenju
Dok izmiče novi dan

Viktor Radonjić je rođen 1973. godine u Beogradu. Poeziju je objavljivao u *Internacionalnoj reviji „Signal“*, *Savremeniku*, *Gradini*, *Mostu*, kao i na internet portalima – *Balkanski književni glasnik*, *knjizevnost.org*, *Projekat Rastko* i *Knjigomat*. Objavio je zbirke pesama: *Nadir* (2002), *Tmina i srebro* (2004), *Ekologija fraze* (2005). Živi u Beogradu.

Maja Klarić

Minimalizam Andaluzije

Na strmim ulicama Lisabona

Na strmim ulicama Lisabona
Pokušavaš pronaći pravi kut za savršenu fotografiju
Koja bi uhvatila komadić ovog grada, ljudi, ugođaja.
Neprestano razočarana svime što si napravila
Ne uviđaš da nikada tvoj fotoaparat
Kao ni moje pero
Neće moći upisati ovaj trenutak u vječnost
Ovakav kakav je sad.

Andaluzija

Beskonačni ogoljeli predjeli
Koji nalikuju dijelovima naše duše,
Onima kojima nismo putovali,
U koje još ništa nismo upisali.

Minimalizam Andaluzije
I njena naizgled manjkava prostranstva,
Tako velika i nesebično spremna za ucrtavanje cesta.
Putujemo Andaluzijom kao da putujemo kroz sebe same.

Putujemo Andaluzijom za vrućeg kolovoza
I postajemo jedno s njenom ravnicom,
S pustim hacijendama, bikovima koji pasu pod stablima,
Dalekim nepreglednim horizontima pustinje pitome.

Goranu, razgovarajući o Mongoliji

Mi kao da smo već tamo
Kasno u noći razgovarajući o Istoku.

Kažeš da nije samo egzotična duhovnost Drugog
Ono što te vuče ka Istoku
Već i pustinja koju tamo očekuješ naći, Duša Svijeta.
Sit licima Zapada, njegovim bezbrojnim maskama,
Želiš izgubiti se u pustinji Gobi, daleko od svih,
Jer misliš da će ti ta posvemašnja tišina
Reći više nego sve što si dosad čuo,

Da će ti neprisuštvo drugih ljudi
Otkriti način na koji im pripadaš.

No, mi već nosimo pustinju u sebi i znamo
Da vjetrovi koji u nama pušu
Neprestano mijenjaju oblik njezinih dina.
Zato i jesmo tako nestalni,
Zato nam je tako malo potrebno da krenemo...

A kad stignemo na Istok
Počinjemo utjecati se Zapadu u sebi,
Iskustvima koje znamo dijagnosticirati.
Jedno smo drugom fatamorgana,
Privid oaze u lutanju
Jer, da smo sami, ne bismo se imali gdje odmoriti od sebe.

Sjedni u hladovinu mojih vjeđa
Prije nego krenemo dalje.

Putujući prema Istoku
Nismo sigurni
Odlazimo li ili se vraćamo.

Maja Klarić je rođena u Šibeniku 1985. godine. Apsolventica je engleskog jezika i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Objavljivala je poeziju u novinama i časopisima poput *Ka/Os*, *La Strada*, *At Large*, *Zarez*, virtualnom i ukoričenom izdanju *Knjigomata*, i u zborniku poezije *Erato 2004*. Objavila je kratku priču u kulturnom časopisu *Arteri* na Cipru u prosincu 2008. Sudjelovala je i na festivalu *Moved Wind* u Njemačkoj, 2008. Nagrađena je na međunarodnom pjesničkom natjecanju *Castello di Duino* u Trstu 2008. prilikom čega je njezina pjesma objavljena u istoimenoj antologiji. Nagrađena je na međunarodnom natječaju kratkih priča *Sea of Words* koje se održavalo u Barceloni u srpnju 2008. godine. Dva njezina putopisa nagrađena su na *Studentnetu*. Sudjelovala je na književnim večerima i *Velesajmu kulture* u SC-u, večerima poezije u *Booksi*, *Hrvatsko-Američkom društvu*, *Ghettu* u Splitu, *4 Bunara* u Šibeniku, od kojih je neke i sama organizirala. Urednica je časopisa studenata anglistike *At Large*. Osim što piše poeziju, prevodi za *Zarez*, *Treći program hrvatskog radija* i *Riječi*. Organizirala je međunarodni pjesnički natječaj aktivističke poezije *Art Attack!*

Siniša Stojanović Sinister

Plantaže ječma na Marsu

Kasna Gomora

Oaze mira.
Programi zdravlja.
Talaso terapije.
Banje znanja.
Mentalne supozitorije.
Analni tranzistori.
Koeljo fotelje.

Proste mase
kupaju se
u radijumskim bazenima,
Zračeći aminovanjem,
Isijavajući demokratiju.

Molim,
kroz binarne molitve
otpremimo ih u crne rupe!

Gde
banke sperme menjaju banke zombi-bombi
Gde
primitivizam napokon sunovraćuje divljaštvo
Gde
grobovi menjaju domove kulture
Gde
pare su stranice najgluplje knjige na svetu
ničim napisane
Gde
vlade su radnici kamenoloma koji krše kamen a ne zakone
ubirući peščane plodove
Gde
gazde su čuvari torova svinjari što skupo prodaju blato
u kome se lako tone
Gde
seks je planeta na kojoj žive ludaci koji neprekidno uzvikuju
„samoća“
Gde
praznici su jestivo cveće od koga posle povraćaš izgovarajući
hvalospev
Gde

prijateljstvo je sastojak nekog čarobnog napitka koga više ne proizvode
zbog kontraindikacija

Gde

točak je oroz pištolja uperenog u čelo rođenog sina

Gde

kardinali su vodolije što napajaju žedne direktno iz vena

Gde

ubistvo je samo šlic na glavi koga zatvoriš posle spavanja

Gde

komunisti primaju anarhističku hostiju posle ispovesti u formi vica
u kome Amerikanac ispada najpametniji

Gde

korporacija je samo vodenica kraj ukletog puta koja melje vampire
umesto gladi

Gde

strahovi su samo pirinčana mora u letu nad glavama nevesta

što rekle su „da“ gledajući u server

Gde

„krađa“ je lozinka koja se izgovara pred vratima raja, dok vratar
odgovara sa „slobodno“

Gde

čast je koziji loj koji se koristi mesto lubrikanata slučajem upadanja
u vremenski tesnac, iz koga „nema napolje“

Gde

otac i majka su piromani hazarderi koji svakom svojem požaru daju ime
uragana

Gde

rusi su samo vrsta tenka

Gde

nemci su vrsta šećera koja nije u prahu, već kristal koji stremi ogledalu
u kome se ogleda totalitarni svet

Gde

rak i sida su junaci dečijeg romana koji posle dugog ratovanja
postanu prijatelji

Gde,

čovjek je samo palac na vetru što pokazuje smer u kome želi ići, a nesrećom
uhvati hladnjaču na stopu.

Purgativ vita grup

Tri puta po tri kašike dnevno,

Molitva.

U kartonima, u gajbama

nedeljno,

Dozom za odrasle.

Molitva intravenozno.

Rektalno u dispanzeru.

U flasterima, za svaku priliku.

Sa nadom i ljubavlju
za bolje dane,
sa nožem u grlu nevernika.

Molitve kao recke na zidu zatvorskom
kao recke na zidu jebača
kao heroinske linije na stolu pokajnika
kao terapija za shizoidne
kao brazde na licu pokojnika
kao šare od kineske krede što trebe primisao.

Molitva
Ringe raja što održava igru živom
Lako ju je instalirati
Dejstvo joj je jače u pokretu
Komande su uobičajne.

Moli se Superego!
U trku
U prevozu
Letu, koitusu
Moli se javno
U slobodnom padu
U poniranju
zadrži vazduh, možda te stigne trans
možda sretnoš veliku maticu
možda završiš ...
level.

Možda te proglase za sveca
Možda ti sačuvaju kosti
Možda te prodaju na gram
Rentiraju prisustvo tvog duha
Možda imenom tvojim budu nazivali
plantaže ječma na Marsu
Možda tobom budu nazivali komete
Možda tvoji inicijali budu ukrašavali epolete
Možda i neko život da u ime onoga čime si
nas zadužio
Možda iz potaje budeš krojio vreme.
A jesi li ozdravio?
Ili oboleo?

Karijeristo.

Golkonda

A, onda...

*Onda je otkucala četiri sloga na svojoj pisačkoj mašini.
Otvorila su se vrata njene čulnosti.*

*Onda je ukucala još šest znakovnika
i papir je prokrvario kao razdevičen.*

*Otvorilo se praskozorje na horizontu događaja,
Zaduvao je orkan i oduvao kosmos!*

*Ostale su maske i kosturi planeta
Da nemo zevaju, federastim plesom.
Ona je to shvatala.*

Onda je ukucala svoje ime u ništavilo.

Onda...

Onda je ukucala u svoje ime ništavilo
A klinovi su visili u nizovima naziva;
Govoreći nizove izgovarala je svoju smrt
i puštala je reči kao što lišće pušta hrast.

Reči su se pretvarale u balone a misli u šila za led,
Ruke su se pretvarale u pesme a oči u frankofone,
Krila u plezire a sećanja u velzevule,
Kosti u senke a leta u sinonime...
Videla je sve.

A onda je nešto iscurelo iz njenog nosa, i ucurelo u mrak,
Onda se nešto iskotrljalo, iz mraka, i ujelo je za obraz,
Onda je ona cela počela da se kotrlja, i ujeda ogoljeni svet,
Usta su se napunila prazninom,
Koja je imala ukus jezika.

Nikome nije rekla ništa,
Ćutala je; obliznuvši se svetlošću metaimena.

Siniša Stojanović Sinister je rođen 1981. godine u Beogradu. Objavljivao je u zborniku *Junaci urbane bede-Trablmejker* i zborniku kratkih priča *Kišobran*, u časopisu o kulturi i umetnosti života *Stanje stvari*, online časopisu *Sloboda i jednakost*, kao i na sajtovima prozaonline.com, bundolo.org, poezin.net i tekstura.ning.com. U pripremi je objavljivanje zbirke poezije *Mamonova Hagada*. Uredjuje zbornik *Bundolo*

o poeziji

ŽAK VAŠE — PISMA IZ RATA

temat priredila Biljana Andonovska
prevod sa francuskog Danka Kuželj

Biljana Andonovska

UVOD. 2009.

Upoznao sam čoveka lepšeg od mirlitona. Pisao je pisma ozbiljna kao Gali. Mi smo u 20. veku (hrišćanske ere) i detonatori okidaju pod potpeticama dece. Ima cvetova koji se u mastionicama rascvetavaju posebno za nekrološke članke. Taj čovek je bio moj prijatelj.

1713

Vaše se ubio, dadaizam je postao nadrealizam.
MR

Za Žaka Vašea (Jacques Vaché, Lorijan 1895 – Nant 1919) moglo bi se, rečima Marka Ristića, reći da je „nepoznat onima kojima je nepoznat Breton“. O ovoj kulturnoj ličnosti predistorije pariskog dadaizma i nadrealizma dugo se znalo samo ono što je Andre Breton (André Breton) u intervalu od 1919. do 1949. godine objavio kao *Pisma iz rata (Lettres de guerre)* Žaka Vašea: petnaest pisama trojici prijatelja, (automatska) pesma u prozi *Beli acetilen (Blanche acétylène)* i kratka neogotik priča *Krvavi simbol (Le sanglant symbol)*. Od osamdesetih godina 20. veka ovaj „Vašev kanon“ je znatno proširen otkrićem još stotinak Vaševih pisama upućenih porodici i devojci Žani Derijan (Jeanne Derrien), kao i nekolicinom tekstova nastalih tokom njegove predratne aktivnosti u protodadaističkoj, tzv. „nantskoj grupi“. Ali ni to nije omogućilo da se biografija ovog kratkovekog skeptika, dendija i tvorca jedne teorije humora značajnije rasvetli, niti da se Vaše stabilnije pozicionira unutar književnosti u užem smislu. Taj „veoma elegantni riđokosi mladić“ ostaje zapamćen pre svega kao neko ko je ostvario presudni *katalitički* uticaj na formiranje jedne od najznačajnijih pesničkih ličnosti dvadesetog veka.

Do prvog susreta između Vašea i Bretona došlo je početkom 1916. godine u vojnoj bolnici u Nantu, gde se Vaše nalazio kao ranjenik na oporavku, a Breton kao mobilisani student medicine u centru za neurologiju.¹ Taj susret i njihovi svakodnevni razgovori tokom

¹ O ovim nantskim danima Breton 1924. piše: „Primoran da leži u krevetu, zanimao se crtanjem i slikanjem čitavih serija poštanskih karata za koje je izmišljao neobične legende. Muška moda mu je skoro jedina zaokupljala

proleća 1916, praktično su sinhroni otvaranju kabarea *Volter* i legendarnom nehотиčnom pronalasku reči *dada* u Cirihi, a za više od godinu dana prethode Bretonovom upoznavanju sa Aragonom (Louis Aragon) i Supoom (Philippe Soupault) i, dakle, formiranju jezgra „sprijateljjenih ljudi“ koji će posle rata u Parizu pokrenuti časopis *Littérature*, „najvažnije, najčistije psihološko svedočanstvo o francuskoj generaciji koja je imala 20 godina za vreme rata“². Najiscrpniju istoriju ovog časopisa, njegovu evoluciju od modernističke avangarde, preko dadaizma sve do predvorja nadrealizma, napisao je još 1924. godine Marko Ristić u tekstu *Preobraženja dade – Istorija Literature koja nije istorija literature* i čitaoci ga u integralnom obliku mogu pročitati kao završni tekst ovog temata, na 53. stranici.

Kasnije se Vašeovo i Bretonovo prijateljstvo razvijalo uglavnom kroz prepisku, koja čini stožer *Pisama iz rata*, kao i nekoliko kraćih susreta u Parizu. Tokom jednog od tih susreta, Vaše će napraviti čuveni skandal na premijeri Apolinerove (Guillaume Apollinaire) „nadrealističke drame“ *Tiresijine dojke (Les Mamelles de Tirésias, 1917)*.³ Čitalac će kroz *Pisma iz rata* moći da prati Vašev ambivalentan i polemički odnos prema Apolineru, čijem je idejnom i stvaralačkom uticaju na Bretona tokom rata predstavljao jedinu relevantnu alternativu. Kroz Vašea se Breton, tada još uvek autor pesama u malarmeovskom duhu, prvi put sreće sa praksom *antiliterarnih* stavova i mogućnošću da se *novi duh* u poeziji ne traži apolinerovskom linijom inovacije u okviru tradicije, već radikalizovanim postavljanjem pitanja (etičkog) odnosa egzistencije i umetnosti, i svrhovitosti stvaranja uopšte. Suprotnost koju su za Bretona mogli predstavljati Apoliner i Vaše može se skicirati kroz njihov odnos prema ratu. Dok je Apoliner, patriota i dobrovoljac, s ponosom nosio svoju uniformu artiljerca, Vaše, „dendi zatečen u ratu“, u javnosti se pojavljivao u različitim pa i neprijateljskim uniformama, pervertujući *uniforme* u *multiforme*, odnosno *sintetične uniforme* sastavljene istovremeno od savezničkih i neprijateljskih „modnih“ znakova rata. Tako ni *Pisma iz rata* nisu reportaža sa fronta niti svedočanstvo patriotskog naboja, već antiratni dokument o „dezertiranju u sebe“ pojedinca koji ultimativno *odbija da bude ubijen za vreme rata*.⁴

Za Bretona, a i za današnjeg čitaoca, Vaše bi najzanimljiviji i najznačajniji mogao biti po svojoj teoriji humora, koja je najpre jedna žarijevska *jezička igra*. Da bi naglasio razliku i autonomnost svog specifičnog shvatanja humora (*humour*), Vaše ovu reč piše bez inicijalnog *h*, dakle kao 'umor (*umour*), što je u francuskom jeziku razlika koja se može uočiti samo na nivou grafije (i povodom čega je danas teško ne setiti se Deridinih homofona).⁵ Ono što Vaše

maštu. Voleo je one golobrade likove, one hijeratične stavove kakvi se zapažaju u barovima. Svakoga je jutro provodio čitav sat u raspoređivanju jedne ili dveju fotografija, čaša, poneke ljubičice na stoliću sa čipkanom prostirkom koji mu je bio na dohvat ruke... Razgovarali smo o Rembou (koji mu je uvek bio mrzak), Apolineru (koga je jedva poznavao), Žariju (kome se divio), kubizmu (prema kome je bio nepoverljiv). Bio je škrt u poveravanju o svom prošlom životu. Prebacivao mi je, mislim, zbog moje sklonosti za umetnost i modernizam... Žak Vaše je važio kao majstor u umetnosti omalovažavanja svega i svačega... Ulicama Nanta se ponekad šetao u uniformi husarskog poručnika, avijatičara, lekara. Dešavalo se da se sa vama mimoiđe kao da vas ne poznaje i da nastavi svoj put ne okrećući se. Vaše nije pružao ruku da kaže dobar dan, ni do viđenja...“ Navedeno prema: Moris Nado, *Istorija nadrealizma*, Bigz, Beograd, 1980, str. 28.

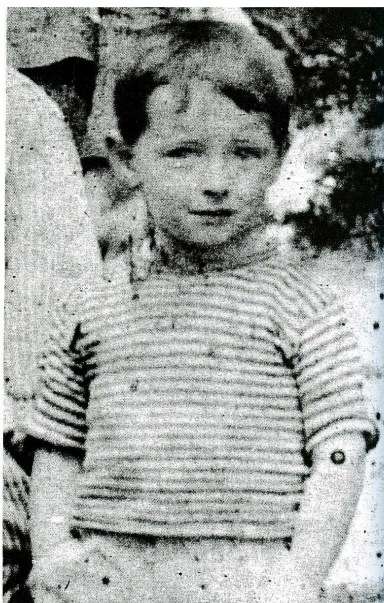
² Marko Ristić, „Preobraženja dade“, *Uoči nadrealizma*, Nolit, Beograd, 1985, str. 58.

³ O čemu Breton piše: „Žaka Vašea sam ponovo sreo u Mobilovom zavodu. Prvi čin se upravo bio završio. Jedan engleski oficir je pravio veliku buku u parteru: to je mogao biti samo on. Skandal koji je izbio na predstavi dao mu je čudesan podstrek. Ušao je u salu držeći revolver u ruci i govoreći da će ispaliti nekoliko hitaca u publiku.“ Navedeno prema: Moris Nado, *Istorija nadrealizma*, Bigz, Beograd, 1980, str. 28.

⁴ Čuveni su Vašev antiratni aforizmi „A ja odbijam da budem ubijen za vreme rata“ i „Ništa tako ne ubije čoveka kao obaveza da predstavlja zemlju“. Vaševa smrt, kao i Apolinerova (koji je, po legendi, umro tačno na dan primirja), ima određenu simboliku u odnosu na kraj Velikog rata – onaj koji se igrao uniformama i „odbijao da bude ubijen za vreme rata“, umro je nag u hotelskoj sobi od prevelike doze opijuma svega nekoliko nedelja po završetku rata. O Bretonovom odnosu prema Vašeu i Apolineru pogledati i: J. H. Matthews, *André Breton: sketch for an early portrait*, John Benjamins Publishing Company, 1986.

⁵ Upoznavanje sa Vaševim shvatanjem 'umora, pokazaće da je sam čin *prevođenja* na srpski ove reči-koncepta već i jedno njeno adekvatno *tumačenje*, pošto ekstenzivnije značenje Vaševog (h)umora uključuje sve konotacije i sekundarna značenja koja ova kovanica spontano zadobija u srpskom jeziku (umor, umòriti, sùmòr i sl.). *Pisma iz rata* sadrže dosta sličnih neologizama, bilo da ih Vaše preuzima od Žarija (ušeta [oneilles], mašina za obezmozgavanje [la machine à décerveler]), bilo da ih sam stvara (pisača-mašina-hobotnica [la pieuvre machine-à-écrire]). Među ovim neologizmima, poigravanje sa „nestabilnom“ fonemom/grafemom *h* zauzima najupadljivije mesto, i zanimljivo je da se u našem jeziku uglavnom uspešno može preneti srodnim postupcima sa

podrazumeva pod 'umorom, istovremeno je jedna intergalna *praksa življenja* (nepotkupljiva, subverzivna i lucidna ravnodušnost), jedan fragmentaran *program (anti)umetnosti* („suve“, oštre, uznemirujuće, teatralne, smehovite i „pomalo *zamorne*“, otvorene za kontradikciju), i jedna originalna *teorija humora*, koja je zapravo u osnovi onoga što će Breton 1939. nazvati *crnim humorom*. Ova sintagma, danas sasvim odomaćena i primenjiva u širokom rasponu od teatra apsurda do Linčovih filmova, sve do Bretonove *Antologije crnog humora (Anthologie de l'humour noir)* nije imala nikakvo frazeološko ili terminološko značenje.⁶ Breton u predgovoru *Antologiji*⁷ nastoji da taj specifično moderan i subverzivan humor, koji gravitira groteski i „smrtni je neprijatelj sentimentalnosti“, razgraniči od drugih i posebno „lakših“ oblika humora (gluposti, sarkazma, lake šale, dosetke i sl.), a pronalazi ga podjednako u literaturi, slikarstvu, filmu i životu, izdižući „crnohumorno svojstvo“ do opšteg merila *ukusa* i distinktivnog obeležja *modernog senzibiliteta*. Ovakvo proširenje i pojačavanje značenja i značaja crnog humora kao temeljnog „stanja svesti“ i opšteg „životnog stava“ (podrazumevano već u Vašeovom 'umoru) ravno je još jedino širini i značaju koji je nadrealizam pridavao fenomenu *slučaja*.⁸

Kao što će i Breton naglasiti u svom predgovoru iz 1949, Vašeova pisma su *privatno*, lično svedočanstvo i „potpisnik ovih pisama, pišući ih, nije ni predvideo neko drugo“. To umnogome objašnjava aluzivan i „negostoljubiv“ ton i stil ovih tekstova, rukovođenih jedino svešču o korespondentu i eventualnom svešču o cenzuri.⁹ Telegrafski stil ovih pisama, istovremeno „kolokvijalan i proročki“, razlomljena rečenica, specifična interpunkcija, nonšalancija prema pravopisu, zasićenost neologizmima, stranim rečima, žargonskim izrazima, aluzijama, nagli prekidi i smene „kadrova“ iz pasusa u pasus i sl. — opiru se bezbrižnosti konvencionalnog čitanja. Ipak, upravo je „ton“ ovih tekstova taj „koji jedini može objasniti neizbrisivi trag koji su na odabrane duhove ostavili upečatljivi odlomci ovih pisama, zaštićeni od svih zaraza i kojima su nedostajali gotovo svi biografski podaci o njihovom autoru“¹⁰. Objaviti *Pisma* u formi knjige predstavljalo je rezolutan prijateljski gest, ali i poetički čin nuđenja na čitanje one „poezije, po potrebi bez pesama“ kakvu će nadrealisti tražiti – van

semiotičkih granica usko i „sklerotično“ shvaćene literature – u svim vidovima spontane

fonemom/grafemom *j*, kao u slučajevima pravljenja ironijske razlike između „pesnika, poete“ (*poete*) i „pojete“ (*pohete*), ili „prijateljskog“ (*hamical*) i „prijateljskog“ (*amical*). O ovome videti i fusnote prevodioca uz tekst pisama.

⁶ Osim što je, podseća Breton, mogla značiti „šegačenje crnaca“. André Breton, *Anthology of black humor*, City Lights Books, 1997.

⁷ Bez koje će se teško razumeti antologičarsko-poetički poduhvat Vaska Pope, trilogija *Od zlata jabuka, Ponoćno sunce*, i posebno *Urnebesnik*.

⁸ Bilo da fenomen *slučaja* tražimo u raznovrsnim književnim i likovnim *automatskim tehnikama* nadrealizma, u *kolažno-montažnom principu* nadrealističkog teksta i (pesničke) slike, u *pojmu čuda* kao kratkom i „sretnom“ spoju realnosti svesti i nadrealnosti želje, ili u „sretnom“ *susretu tekstova i pojedinaca* u vremenu i kroz vremena. Breton će i sam dovesti u vezu (hegelijansku) „crnu sfinđu objektivnog humora“ i (engelsovsku) „belu sfinđu objektivnog slučaja“, smatrajući „da će svako kasnije čovekovo stvaranje biti plod njihovog spoja“.

⁹ „On pominje čitanje, crtanje, izradu mapa, sviranje klavira, šetnje po zabranjenim zonama, posmatranje insekata, vožnju bicikla, obedovanje u javnim kućama, pušenje, spavanje, sanjanje... Ovakve slike govore nam puno, ali jedna od stvari koje nam govore jeste da postoje *i druge stvari* o kojima nam *ne govore*.“ (kuziv A. B.) Franklin Rosemont, *Jacques Vaché and the Roots of Surrealism*, Charles H. Kerr Publishing Company, Chicago, 2008, str. 33.

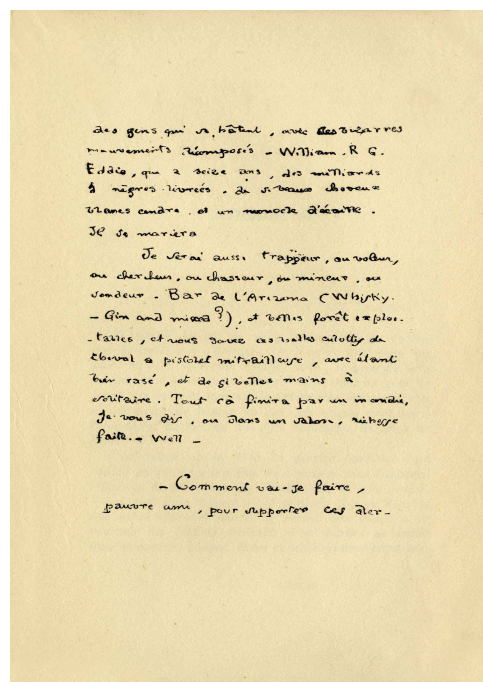
¹⁰ Andre Breton, *Trideset godina kasnije*, Agon, br. 2. Ako postoji naknadni estetski ključ za ovakvu „knjigu bez brave“, taj ključ bi bila konvulzivna, *grčevita lepota* koju Breton kao poetički imperativ postavlja u *Nadi* (*Nadja*, 1928), romanesknoj minijaturi koju je posvetio svom drugom „predodređujućem“ (poetičkom) susretu: „Lepota, ni dinamična ni statična. Ljudsko srce, lepo kao seizmograf.“ Andre Breton, *Nadja*, prev. Jelena Novaković, Nolit, Beograd, 1999, str. 156.

poetske aktivnosti, pa i one deteta, ludaka, autsajdera, zločinca ili snevača. Ukoliko su svedočanstva o takvoj aktivnosti autentična, nadrealisti ih *čitaju* kao eminentno poetske tekstove, tako da za današnjeg čitaoca *Pisma iz rata* nisu samo dokument po sebi, već i dokument o tome šta su oni koji su ih svojevremeno objavili u njima tražili i *pročitali*. Izmenjeni režimi čitanja i pisanja o kojima se ovde radi, značili su ono što Benjamin u eseju o nadrealizmu naziva „prekidanjem prakse kojom se publici pruža književni izraz jedne egzistencije, a da se pritom sam taj oblik egzistencije uskraćuje publici“.¹¹ Odnosno ono što Breton podrazumeva kad kaže: „da poezija, koja je jedino što me je ikad privlačilo u književnosti, proizlazi više iz života ljudi, bili oni književnici ili ne, no iz onoga što su napisali ili što pretpostavljamo da su mogli napisati. Ovde nas vreba jedan veliki nesporazum, pošto život, onakav kako ga ja shvatam, nije čak ni skup svih radnji koje konačno možemo pripisati jednoj osobi, pa vodile je one gubilištu ili leksikonu, već način na koji izgleda da je primila neprimljivi položaj čoveka. Ne više. A tako shvaćen život, ne znam zašto, teži svom pravom ispunjenju ipak u oblastima srodnim književnosti i umetnosti.“¹²

Na vaševsko pitanje „da li je Žak Vaše uopšte postojao“, odgovor bi bio da verovatno jeste, bar onoliko koliko je postojao za posleratnu dadaističko-nadrealističku generaciju. Njegova ksenofilija, ekscentričnost, dendizam, apolitičnost, instinktivni anarhizam, spoj elegancije i divlje misli, superiorni nastup protiv duha osrednjosti, depatetizacija odnosa prema umetnosti, intuicije o umetnosti bez umetnosti, razne antiratne i antimračo taktike, njegova *ennui*, urbanost, „bioskopsko“ mišljenje i ponašanje, samoubistvo iz nemara, i sve drugo što se o njegovom načinu života i mišljenja može naslutiti iz sačuvanih tekstova i svedočanstava, učinilo ga je „mitopoemom“ ranih dana francuske avangarde, i jednom od stalnih „referenci“ među onima za koje je, Elijarovom sentencom, „pesnik više bio onaj koji inspiriše nego onaj koji je inspirisan“. Na vaševsko pak pitanje „da li je Žak Vaše još uvek živ“, odgovor će opet biti u skladu sa tim koliko je i kako je ta generacija živa za današnjeg čitaoca. U svakom slučaju, u književnosti čija avangarda počinje takođe jednom *beležnicom iz rata*, zvala se ona *Lirika Itake* ili *Dnevnik o Čarnojeviću*, Vašeova *Pisma* možda će imati i još ponešto da kažu.

*

Vaše je u srpskoj književnosti već skoro čitav vek prisutan samo u fragmentarnim prevodima odlomaka iz *Pisama* koji se mogu pronaći u tekstovima nadrealista ili retkih istraživača nadrealizma. Jedno Vašeovo pismo (od 14.11.1918) u celini je prevedeno već 1924. u četvrtom broju prednadrealističkog časopisa *Svedočanstva*,¹³ a određeni antiratni odlomci pisama sistematski su prevedeni u okviru „Simfonije citata“ koja otvara Ristićevu knjigu o ratu *Hacer Tiempo* (1964). Naše nadrealiste Vaše će intrigirati prevashodno kroz pitanje odnosa humora i samoubistva. U almanahu *Nemoguće* (1930), prvog kolektivnoj publikaciji nadrealista, cela jedna rubrika organizovana je i naslovljena prema Vašeovom arhisimbolu (h)umora – *Budilnik*. Vašea će citirati i njegov slučaj uključiti u argumentaciju i svi koji su u časopisu *NDIO* (br. 1 i 2) odgovorili na anketu „Da li je humor moralan stav?“. Najuticajniji i najiscrpniji među ovim odgovorima jeste tekst Marka Ristića *Humor 1932*, koji će potom biti preštampan i u šestom broju tadašnjeg

¹¹ Valter Benjamin, *Eseji*, Nolit, Beograd, str 259.

¹² Marko Ristić, „Preobraženja dade“, nav. delo, str. 97.

¹³ Vašeovo pismo je ovde objavljeno uz još dva pisma, Poovo i Remboovo; prevod nije potpisan, ali se može pretpostaviti da je prevodilac Vašeovog pisma Marko Ristić, koji je već prevodio Bretona u *Putevima*, i izveštavao o tek izašlom *Manifestu nadrealizma* (oktobar 1924) u prvom, novembarskom broju *Svedočanstava*.

zvaničnog „organa“ pariskih nadrealista *Nadrealizam u službi revolucije (Le Surréalisme au service de la Révolution)*. Ovaj tekst, koji u mnogo čemu anticipira Bretonovu *Antologiju crnog humora* (posebno argumentacijom vezanom za psihoanalitičko shvatanje humora i praviljenjem spiska prethodnika modernog humora, na čelu sa Sviftom), među najcitiranijim je tekstovima našeg nadrealizma kod francuskih istraživača, kao i što se najznačajnijim doprinosom srpskog nadrealizma smatraju upravo teorijska razmatranja humora.¹⁴

*

Objavljivanje izbora iz *Pisama iz rata* Žaka Vašea ima za cilj pre svega da omogući čitaocima i istraživačima da se sa ovim često pominjanim a nedostupnim tekstom sretnu u neposrednijem i integralnijem vidu. Temat sadrži sedam od ukupno petnaest *Pisama iz rata* Žaka Vašea. Vašeova pisma su prvi put objavljena u petom, šestom i sedmom broju časopisa *Littérature* 1919, a Breton ih je u septembru iste godine, uz svoj predgovor, objavio u formi knjige. Izdanje *Pisama* iz 1949. sadrži ukupno četiri Bretonova uvodna teksta (iz 1919, 1924, 1940, 1948. godine), a za temat smo odabrali prvi i poslednji od ovih tekstova. U *Galeriji* donosimo izbor iz Vaševih crteža i propratni tekst o njima. Napomene priređivača uz Bretonove predgovore i Vašeova pisma rađene su na osnovu raspoloživih izvora, ali i posebno na osnovu knjige čikaškog nadrealiste i istraživača Frenklina Rozmonta *Jacques Vaché and the Roots of Surrealism*.¹⁵ Biblioteci SANU zahvaljujemo na omogućenom istraživačkom radu i pristupu originalnim izdanjima.

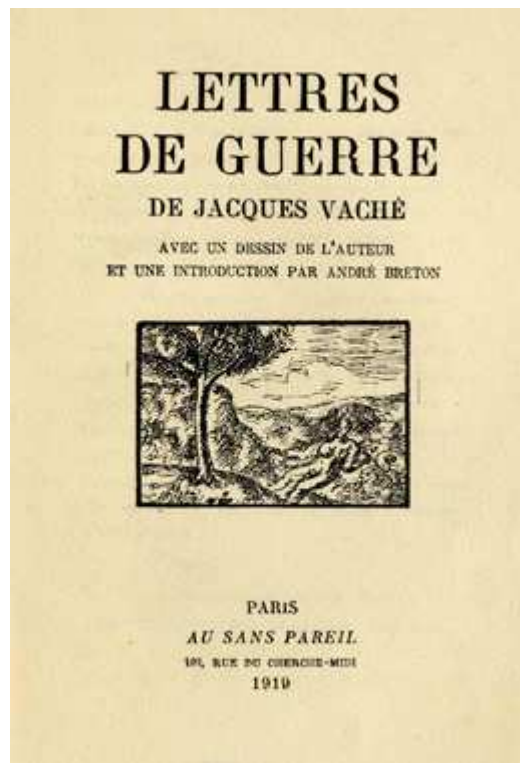
Biljana Andonovska (Beograd, 1981) Diplomirala na grupi za srpsku književnost i jezik sa opštom književnošću Filološkog fakulteta u Beogradu, na kojem sada pohađa doktorske studije. Uredjivala je književni časopis studenata Filološkog fakulteta *Znak* (2003–2004) i bila u redakciji časopisa *Braničevo* (2004–2008). Prevodi sa makedonskog (Goce Smilevski, *Razgovor sa Spinozom*, Arhipelag, 2008), bavi se istraživačkim radom (nadrealizam) i piše književnu kritiku.

¹⁴ Pogledati: Jelena Novaković, *Na rubu halucinacija*, Filološki fakultet, Beograd, str. 122. Nadrealističke publikacije čitaoci mogu naći na sajtu www.serbiansurrealism.com.

¹⁵ U najznačajnije istraživače „slučaja Vaše“ spadaju Mišel Karasu (Michel Carassou) svojim istraživanjima vezanim za „nantsku grupu“ (*Jacques Vaché et le Groupe de Nantes*, 1986) i Žorž Sebag (Georges Sebbag, *L'imprononçable jour de ma naissance 17ndré 13reton* (1988); *L'imprononçable jour de sa mort Jacques Vaché Janvier 1919* (1989); *Jacques Vaché: Soixante-dix-neuf Lettres de Guere* (1989); *Jacques Vaché: Quarante-trois Lettres de Guerre a Jeanne Derrien* (1991). U skorije vreme interesovanje za Vašea obnavljaju Stefan Pažo (Stéphane Pajot, *La mort de Jacques Vaché*, 2002), Bertran Lakarel (Bertrand Lacarelle, *Jacques Vaché*, 2005) i Frenklin Rozmont (Franklin Rosemont, *Jacques Vaché and the Roots of Surrealism*, 2008). Rozmont, osnivač čikaške nadrealističke grupe (1966), u svojoj prošlogodišnjoj knjizi posvećenoj Vašeu, između ostalog, zahvaljuje nadrealistima „oldtajmerima“, a među njima i našim nadrealistima Vanetu Boru, Đorđu Kostiću i Marku Ristiću, što su „thoughtfully replied to my many questions regarding surrealism's early years“. Nažalost, F. Rozmont je preminuo početkom aprila, pa detalji o njegovom eventualnom kontaktu sa našim nadrealistima ostaju za sada nepoznati.

BRETONOVI PREDGOVORI »PISMIMA IZ RATA« ŽAKA VAŠEA

Uvod. 1919.

naslovna strana prvog izdanja Pisama iz rata

Vekovi poput grudve snega, kotrljajući se, ne sakupljaju ništa do sitnih ljudskih koraka. Uspevamo da sebi napravimo mesto pod suncem samo da bismo se ugušili pod kožom životinje. Vatra u polju okovanom zimom privlači u najboljem slučaju vukove. Ne možemo biti sigurni u vrednost predosećaja ako ti berzanski potresi na nebu, oluje o kojima govori Bodler, tu i tamo prikažu anđela kroz špijunku.

Eto tako je 1916. taj nesrećni stražar dozvolio jednom noćnom leptiru da boravi pod lampom u njegovoj kancelariji. Uprkos njegovom lepom štitniku za kapu – na Zapadu smo – činilo se da mu je u glavi samo Morzeova azbuka. Vreme je provodio prisećajući se litica Etretaa i igara preskakanja oblaka. Isto je tako sa oduševljenjem primio oficira avijatičara. Istini za volju, nikada se nije saznalo u kojoj četi je Žak služio. Video sam ga prekrivenog oklopom, prekriven nije prava reč, bilo je to čisto nebo. Sijao je sa tom rekombom oko vrata, Amazonom čini mi se, koji još uvek zaliva Peru. Spalio je velike površine prašume, videlo se to po njegovoj kosi, i po svim onim lepim životinjama koje su u njemu našle sklonište. Nije me zvečarka nikada sprečila da mu pružim ruku. Više od svega plašio se određenih iskustava sa rastezanjem tela. Kad bi to, govorio je, izazivalo samo zastranjenje! Šipci koja se zagreva do usijanja u Mihailu Strogovu nije dakle bilo dato da ga oslepi. Često sam ga viđao kako se obrušava na **Glavnog kovača**¹⁶ kojeg nije ni pročitao.

„Vatra sa britve prenosi se do dva ili tri sobička raspoređena poput jaja u gnezdu. Bilo bi dobro da navratite. Potkovica je dobar izum koji koriste ljudi sedeoci i objašnjava se

¹⁶ Dvodelni roman Žorža Onea (Georges Ohnet) *Maître de Forges* iz 1882. godine, koji je na srpski 1885. preveden pod naslovom *Jogunica*. (Fusnote uz predgovore su primedbe priređivača.)

stihovima Alfreda de Misea. — Iz vremena Grka, Soasonska vaza“ (pokazuje svoju glavu, ukrase na kaminu); i tako redom.

Muška gracioznost izlazi iz okvira uobičajenog. Korice za **Ogledalo mode**¹⁷ boje su vode koja kupa neboder u kojem se štampa. A ljudski stomaci, sagrađeni na stubovima, odlični su pak padobrani. Dim koji pokulja iz njihovih visokih šešira crnim obavija počasnu diplomu koju smo želeli da pokažemo prijateljima i poznanicima. Jednog dana ordenje će se uz nas uzverati poput mačkica.

Ako još ponekad i kleknemo pred ženom, to je zato da bismo joj vezali pertle.

Prilikom vraćanja u sebe, bolje je ići kolskim putevima. Gospođin auto je ubrzao jer konji padaju u more. Voleti i biti voljen se jure iznad provalije, to je opasno. Budite uvereni da u kazinima stavljamo na kocku više od svog bogatstva. Naročito ne treba varati. Poznat ti je, Žak, onaj lepi pokret hostesa na ekranu kada **najzad** sve izgubimo? Pokaži te svoje ruke pod kojima je vazduh veliki muzički instrument: previše sreće, imaš previše sreće. Zašto voliš da navodiš plavu krv u obraze te male? Znao sam jedan stan koji je bio čudesna paukova mreža.

Na sredini sobe bilo je poveliko zvono koje je ispuštalo nesnosan zvuk na svakih godinu dana ili četvrt sata. Ako bi mu se verovalo, rata još uvek nije bilo, po tom vremenu nikada se ne bi znalo šta može da se desi, itd. To je, svakako, bilo smešno. Ni tadašnji istovarivač nije propuštao da se tome nasmeje, a njegova prijateljica pravila mu je male dugove kao da veze čipku. Bivši učenik gospodina Lika Olivijea Mersona bez sumnje je znao da se u Francuskoj širenje lažnog novca strogo kažnjava. Šta biste vi da mi uradimo? Lep plakat: **Vraćaju se –Ko? – Vampiri**¹⁸, i u zamračenoj sali crvenim slovima **Te večeri**. Znaš, ne moram više da se pridržavam za ogradu da bih sišao, a pod đonovima od pliša, stepenište više nije harmonika.

Mi smo bili ti veseli teroristi, sentimentalni tek malo više nego što je trebalo da budemo, obešenjaci koji obećavaju. Svašta ili ništa nam se osmehuje. Budućnost je jedan lep žiličast list koji upija boje i pokazuje zadivljujuće lakune. Samo je na nama da raširenih ruku zagrabimo u pale repatice. Naredni obrok poslužen je na stolnjaku od nafte. Fabrički inženjer i ubirač poreza su ostarili. „Naši topli predeli, to su zapravo srca. Živeli smo u živahnom ritmu. – Dragi moj Andre, crteži Vas ostavljaju hladnim. Nabavio sam ovaj rum sa Jamajke. Vidite, uzgoj stoke očvrsne livadsku travu; s druge strane, računam na san da ostrížem svoja stada. Jutarnja pesma ševe, to je još jedna od Vaših parabola.“

Ravnoteže su retke. Zemlja koja se oko sebe okreće za dvadeset četiri časa, nije jedini pol privlačenja. U blistavom Koloradu devojke jašu konje i izvanredno pustoše našu želju. Zvezdama posute košulje vodonoša, to su naši približni proračuni. Krstaši su se zaustavljali i pored zatrovanih bunara da bi pili.

Čuveno vatreno krštenje vraća u noć slatka sujeverja gde za mene postoje te dve ribe spojene kanapom. Njima te ostavljam. Voće truli na drveću u crnoj krošnji. Ne znam da li neko mlati žito ili košnicu treba tražiti u blizini. Razmišljam o jevrejskom venčanju. Holandska unutrašnjost je ono što je najudaljenije. Vidim te, Žak, kao pastira u Landima: nosiš ogromne štule od krede. Merica osećanja nije skupa ove godine. Svakako treba nešto raditi da bi se živelo, a lepa straža u prljavom šinjelu, mlekarica je u magli. Zaslužio si bolje, robijašnicu na primer. Mislio sam da se tu nađemo gledajući prvu epizodu **Nove zore**¹⁹, – dragi moj Palase. Izvini. Ah! mrtvi smo obojica.

¹⁷ Modni časopis koji u Parizu izlazi od 1897. godine.

¹⁸ Aluzija na desetodelni serijal Luja Fejada (Louis Feuillade), jednog od „prva tri čoveka“ francuskog nemog filma, najslavnijeg (ili najneslavnijeg) po svojim kriminalističkim serijalima *Vampiri* (*Les Vampires*) i *Fantom* (*Fantômas*). Serijal *Vampiri* prati zbitija istoimenog pariskog ganga, sa čuvenom filmskom *femme fatale* Musidorom (Jeanne Roques) u ulozi heroine Irme Vep. Serijal je sniman tokom rata, što je ostavilo traga u njegovoj estetici, a prikazivan je u bioskopima od novembra 1915. do juna 1916. godine. Nadrealisti su bili veliki ljubitelji ovih popularnih serijala, koji su budili simpatije prema zločinu i bizarnom, ne uklapajući se u malograđanske i kritičarske predstave o dobrom ukusu. Izvesno je da su ovaj film odgledali i Breton i Vaše, a jedna aluzija na vampire nalazi se i u Vašeovom pismu od 11.10.1916.

¹⁹ *Nova zora* (*La nouvelle aurore*) – Filmski serijal iz 1919. koji prati avanture heroine Šeri Bibi i Palasa; filmska adaptacija jedne od detektivskih priča Gastona Lerua (Gaston Leroux).

Istina je da svet uspeva da zaustavi sve paklene mašine. Nema izgubljenog vremena? Vremena, misli se na čizme od sedam milja. Kutije akvarela propadaju. Šesnaest proleća Vilijama R. G. Edija... neka to ostane među nama.

Upoznao sam čoveka lepšeg od mirlitona. Pisao je pisma ozbiljna kao Gali. Mi smo u 20. veku (hrišćanske ere) i detonatori okidaju pod potpeticama dece. Ima cvetova koji se u mastionicama rascvetavaju posebno za nekrološke članke. Taj čovek je bio moj prijatelj.

Andre Breton

Trideset godina kasnije

crtež Žaka Vašea koji se nalazi na naslovnoj strani Pisama iz rata iz 1949.

Vrh, neosporno najviši i najblistaviji koji sam osvajao u snu – avaj, u sve dužim razmacima – izvire iz iznenadnog otkrića da Žak Vaše nije mrtav, iako sve upućuje na to. On se iznenada javlja ili se ne znam kako stvara pored mene, pokazuje se u otvoru za vrata, koristi ne znam koju svemoćnu lozinku koja u sekundi raspršuje svaku sumnju u njegov identitet. A izvore one mračne radosti koju sam u njemu očarano upoznao i kojom me je obeležio, odmah smo u obilju podelili između sebe: on saseca moja pitanja pre nego i stignem da ih postavim: a ja sam primoran da ih povučem kao **naivna**. Ja sam, naravno, jedini uzbuđen (ili ne uspevam da sakrijem da jesam). Nije me ni pitao a ja sam se složio sa njim da je njegov odlazak bio odveć jednostavan da bi bio istinit (konačan), da su sve verovatnoće bile, svakako, na strani njegovog povratka. Od samog početka sam u dosluhu sa njim: na prvi sporazumni pogled ulazim u njegov svet obmana. Uostalom, podrazumeva se da će ponovo otići: „Pod sadašnjim okolnostima, priznaćete, dragiprijatelju-dragiprijatelju“. Mislim da nosi ručni prtljag, sasvim mali. Kroj i boja njegove odeće takvi su da preporučuju neku vrstu saučesničkog „pst“. Samouvereno se igra svojim **kombinezonom**, presavijenim preko ruke. Dugujem mu beskrajnu zahvalnost što je samo za mene skinuo svoju masku (podrazumeva se da ništa neću reći!). Ono što se desilo sa njim, sa mnom, od 1919. do današnjeg dana, skoro da je bez važnosti – imamo sve vreme ovog sveta da o tome pričamo. Najvažnije je da je kontakt ponovo uspostavljen, da je taj **smešni** nesporazum izgladen: gotovo prečutno se dogovaramo o budućim susretima. Nije još ni okrenuo leđa, a obuzeo me je strah: nemam čak ni adresu na kojoj bih ga potražio, prepušten sam njegovoj volji – ostavio me je u **neizvesnosti**.

Čudno prisustvo, sa čestim pomračenjima, a ipak postojano, kakvo kod mene nije uživalo nijedno drugo biće koje me je napustilo, bez obzira na to koliko mi je značilo. Ni ne spominjući Nant, od kojeg me dele neke namagnetisane maršrute, ni magnet otada jedini lišen polova, gomilice peska koje sigurno i dalje prate kanal Urka i u čijoj se senci lice Žaka Vašea u nekim časovima raspada poput Sfinginog, to mi se prisustvo, dakle, nametnulo, u bleskovima, ovog puta na javi, na mnogim međusobno udaljenim mestima, koja su bila nešto sasvim drugo od onoga što je ono zahtevalo od mene.

Tako i usred pustinje Nevada (gde sam bio sa ženom i prijateljima), bar otvoren među ruševinama, gde su, na neobičnoj skalameriji od flaša i u čitavoj igri obnaženih na fotografijama, primali gazdu, čoveka golih grudi, krupne građe kakva se može videti na liku De Kirikovog platna **Dečji mozak**, i koji je tvrdio da ima više od osamdeset godina (kao dokaz je imao krštenicu) iako je izgledao kao da ima trideset manje, tačno onih trideset koje je proveo u toj samoći. Sa plafona je visila mreža u kojoj je imao običaj da spava. Uverevao nas je da je, došavši tu bolestan, ozdravio i „očuvao se“ u tom obliku gutajući ogromne količine živih mrava, kojih je bila puna čaša koja je svetlucala na susednom stolu. To stvorenje, donekle blaženo, ipak je bilo jako uznemirujuće. Nije važno: uzalud je govorio da je u tom trenutku, kao i u svim drugim trenucima, bio sam, sve je izgledalo spremno, činilo se da su bili ispunjeni svi uslovi da Žak Vaše uđe, dolazeći pre iz **unutrašnjosti**, iz zadnjih prostorija, nego spolja. Bio je isti kao 1918.

Sasvim je uzaludno što povodom ponovnog objavljivanja ovih **Pisama**, na primer, pokušavam da u osećanju koje me za njih vezuje odvojim subjektivno od objektivnog. Dovoljno sam se pravdao zbog te dvosmislenosti kada sam ranije napisao da je „Žak Vaše nadrealista u meni“²⁰. Koliko je samo snage potrebno da se ne opterete boja određenih glasova i krajnja crta određenih stavova, kako bi se priznalo da one bez ikakvih teškoća mogu da pređu liniju koja razdvaja lično svedočanstvo – potpisnik ovih pisama, pišući ih, nije ni predvideo neko drugo – od javnog! I šta će biti ako, u međuvremenu, preokret, nešto drugačijih osobina, u događajima koji su ih motivisali, upotrebi nove dirke ljudskih reakcija! Da bi se takve prepreke savladale, najverovatnije je potrebno da uzorna brzina refleksa, povezana sa izvanrednom oštrinom izraza, sve do samog potpunog ispovedanja, proizvede **strmoglavljenje** kakvo je „umor“ prema shvatanju Žaka Vašea, što izgleda dovodi do savršenog spoja paroksističnog i lapidarnog. To je, zaista, pitanje **tona** koji jedini može objasniti neizbrisivi trag koji su na odabrane duhove ostavili upečatljivi odlomci ovih pisama, zaštićeni od svih zaraza i kojima nedostaju gotovo svi biografski podaci o njihovom autoru.

Marsel Žan i Arpad Mezej, u svom delu **Maldoror**, bili su prvi koji su postavili jedno od velikih pitanja o 'umoru: „Žak Vaše se i sam pitao: □Dakle, zašto budilnik ima toliko 'umora?□ Mogli bismo odgovoriti da je to zato što taj mehanizam **remeti istovremeno dva sistema, svesni i nesvesni**, naglo prekidajući spavanje i san, gurajući pojedinca u budno stanje, dok se nastavlja napadni **muzički** zvuk; tada, kod nesrećne žrtve, više nema ni konvergencije ni divergencije, već samo jednog potpuno pomućenog fizičkog stanja, bliskog ništavilu, stanja kojem je potrebno mnogo više vremena da nestane nego što to obično misle oni koji imaju tu nesreću da se služe ovom spravom.“ Okolnosti su takve da to stanje neorganske nestabilnosti danas bez prekida opisuje čitav krug brojčanika. Sigurno će biti unapređeni do najvišeg čina, u oblasti blagotvornosti i prve pomoći, oni retki koncentri apsolutne otpornosti kakvi su **Pisma** nazvana **iz rata**, od Žaka Vašea i **Dani i noći**, dnevnik jednog dezertera, od Alfreda Žarija, koji čuvaju svu snagu protivotrova.

Andre Breton
1948.

²⁰ Ova Bretonova izjava nalazi se U *Manifestu nadrealizma* (1924), u delu gde se, odmah nakon poznate enciklopedijske definicije nadrealizma, nabrajaju prethodnici i srodnici nadrealističkog duha, i lakonski izdvajaju osobine koje ih takvima čine: „Swift je nadrealista u zloči / Sad je nadrealista u sadizmu / ... Igo je nadrealista kad nije glupav / ... Bodler je nadrealista u moralu / Rembo je nadrealista u praksi života i u svemu ostalom / Malarme je nadrealista u poveravanju / Žari je nadrealista u apsentu / Nuvo je nadrealista u poljupcu / Sen Pol Ru je nadrealista u simbolu / Farg je nadrealista u atmosferi / ... Sen Džon Pers je nadrealista na odstojanju...“, a „Žak Vaše je nadrealista u meni“. Navedeno prema: Andre Breton, *Tri manifesta nadrealizma*, Bagdala, Kruševac, 1979, str. 36.

PISMA IZ RATA

pismo I /11.10.1916/ *

Gospodinu Andreu Bretonu.
11. oktobar '16.

Dragi prijatelju,

Pišem vam iz kreveta gde su me nesnosna temperatura i fantazija oborile usred dana.

Juče sam primio vaše pismo — Očigledno je da nisam zaboravio ništa od našeg prijateljstva, koje će, nadam se, trajati — mimovi i sarovi su tako retki — iako vi tek približno shvatate 'Umor²¹.

Dakle, ja sam tumač englezima — i unoseći u to totalnu ravnodušnost uz blagu neozbiljnost kojom volim da začinim službene stvari, šetam od ruševina do sela svoj kristalni monokl i jednu teoriju o uznemirujućim slikama.

Ja sam redom bio ovenčani spisatelj, poznati crtač pornograf i skandalozni slikar kubista — Sada, ostajem kod kuće i prepuštam drugima da objasne i prouče moju ličnost na osnovu ovih gore navedenih.

Ishod nije važan.

Osim toga, zamišljam da sam u nemačkoj Vojsci i to mi polazi za rukom — To je nešto novo, i uspeo sam da ubedim sebe kako služim protiv saveznika — Šta ćete?...

Idem na odsustvo otprilike krajem meseca, i provešću neko vreme u Parizu — Tamo treba da se vidim sa svojim zaista najboljim prijateljem kojeg sam potpuno izgubio iz vida.

U nekom narednom pismu će biti — u to ne sumnjajte — portret iz rata — prema nekom brižljivo precrtanom post-scriptumu.

Gde je T. F.? – Pisao sam poljskom narodu, jednom čini mi se, kao odgovor na dva zabavna pisma.

Da li bih mogao i vas da zamolim za prepisku? — Pretpostavljam — budući da sam se latio pera — da ću ubuduće moći da ga koristim lakše; uostalom, već sam vam jednom pisao ako se dobro sećam.

Osim ovoga — što je malo — Ništa. Britanska Vojska koliko god poželjnija od Francuske, nema mnogo 'Umora.

* *Napomena prevodica* – Prevod je rađen prema izdanju *Les lettres de guerre de Jacques Vaché, K editeur, Paris, 1949.* Sva odstupanja od pravopisa, u oblicima reči i interpunkciji, posledica su odluke da se originalni tekst u tom pogledu što vernije prenese čitaocu i time očuva dokumentarno svojstvo Pisama kao i eventualni (anti)estetski efekti koje takva odstupanja mogu imati. Kad god bi objašnjenje nekog od ovih odstupanja moglo biti od koristi čitaocu, uz tekst su stavljene fusnote prevodioca.

²¹ Autor reč *humour* piše kao *umour*, što stvara razliku samo na nivou grafije, jer se inicijalno *h* u francuskom ne izgovara.

Više puta sam upozorio jednog pukovnika dodeljenog meni da ću mu zabiti parče drveta u ušeta²² — Sumnjam da me je baš najbolje shvatio — inače ne razume Francuski.

Moj trenutni san je da nosim kratku crvenu košulju, crvenu maramu i duboke čizme – i da budem član tajnog kineskog društva bez cilja u Australiji — Uostalom, ne poričem da bi tu moglo biti i nekog vampira.

Da li vaši iluminati imaju pravo da pišu? – Rado bih se dopisivao sa nekim progonjenim, ili nekim „katatoničarem“, bilo kojim.

Čekajući, ponovo čitam Sv-Avgustina (da bih zamislio osmeh poljskog naroda), i pokušao da tu pronađem još nešto osim monaha koji ne zna za 'Umor.

Napisavši ovo, počinjem da čekam odgovor, dragi prijatelju, na ovu neusklađenost na koju odgovora i nema, i molim vas da verujete u moje sećanje.

Ž. T. H.

²² U tekstu je *onneiles*, umesto standardnog *oreilles* (uši).

MIMOMI I SAROVI — Titule koje su sebi pripisivali članovi protodadaističke, tzv. „nantske grupe“, koju su 1913. godine osnovali gimnazijalci Žak Vaše, Ežen Ible (Eugène Hublet), Pjer Biserije (Pierre Bissérié) i Žan Sarman (Jean Sarment). Od tri publikacije koje su ostale iza ove anarho-dendističke grupe, Vaše je pouzdano učestvovao u dve (*En route, mauvaise troupe*, 1913; četiri broja *Le Canard sauvage*, 1913/14) gde je objavio svoje prve pesme, jednu priču i devet kraćih recenzija knjiga. U okviru grupe je uspostavljena i poštovana jedna hijerarhija bića na čijem su se vrhu nalazili superiorni i suptilni *mimovi* i *sarovi*. Reč „mim“ (od *mim*, antički dramski oblik), prema rečima koje Sarment pripisuje Vaše, odabrali su jer je svojom zvučnošću evocirala „mističnu veličanstvenost tišine koja sebe izražava“; to je takođe i naslov knjige nantskog autora Marsela Švoba (Marcel Schwob) koja se pojavila krajem 19. veka. Reč „sar“ označava titulu asirskih kraljeva i preuzeta je najverovatnije od okultističkog pisca Žozefena Peladana (Josephin Péladan), poznatog kao Sar Peladan. Smeštanje *generala* na dno ove hijerarhije bića potcrtava antimilitaristički duh ove grupe, čiji su se članovi, između ostalog, pobunili i protiv zakona kojim je vojni rok bio produžen na tri godine. (Sve napomene ove vrste ispod teksta pisama su napomene priređivača.)

'UMOR — Prvo pominjanje Vašeove koncepcije 'umora (videti uvodni tekst u temat). Vaše će o 'umoru pisati u pet pisama upućenih Bretonu, i svih pet pisama je prevedeno u ovom izboru.

TUMAČ ENGLEZIMA — Pošto je poticao iz bilingvalne porodice i od detinjstva govorio i engleski, Vaše je tokom rata uglavnom bio angažovan kao tumač britanskim i američkim trupama u Francuskoj. Šest meseci pre mobilizacije (od leta do decembra 1915. godine) Vaše je proveo u Engleskoj, ali se o ovom njegovom periodu života ne zna gotovo ništa.

T.F. — Inicijali Teodora Frankela koga Vaše u pismima Bretonu redovno naziva *poljski narod*. (Videti napomenu uz pismo br. 6)

NE PORIČEM DA BI TU MOGLO BITI I NEKOG VAMPIRA — Pogledati fusnotu br. 3 uz Bretonov predgovor iz 1919. godine.

ILUMINATI — Misli se na pacijente sa kojima je Breton radio u vojnom neuropsihijatrijskom centru u Sen Dijezu u jesen 1916; Breton se tu prvi put sreće sa psihijatrijskom praksom i upoznaje sa Frojdovim učenjem, što će, kao što je poznato, biti od presudnog značaja za evoluciju njegovih ideja i kasnije teorijsko uobličjenje nadrealizma.

pismo II /29.04.1917/

Gospodinu Andreu Bretonu.
29. 4. '17.

Dragi prijatelju,

Odmah vaše pismo.

Suvišno je — zar ne? uveravati vas da ste i dalje na ekranu — Pišete mi „laskavo“ pismo — Najverovatnije da biste me uljudno primorali na odgovor koji je velika komatozna malodušnost stalno odlagala — Zapravo, koliko dugo već, prema mišljenju ostalih?...

Pišem vam iz jednog bivšeg-sela, iz jednog veoma tesnog svinjca obloženog pokrivačima — Sa engleskim vojnicima sam — Ovde su dosta uznapredovali ka protivničkoj strani — Veoma je bučno — Eto.

Drago mi je što čujem da ste bolesni, dragi moj prijatelju, malo — Dobio sam pismo od T. F. skoro ne-zabrinjavajuće — taj dečko me rastužuje — premoren sam od osrednjosti, i odlučio sam da zaspim na neodređeno vreme — sam napor buđenja zbog ovih nekoliko strana teško mi pada; možda će biti bolje sledeći put — Izvinite — zar ne? zar ne? Ništa tako ne ubije čoveka kao obaveza da predstavlja zemlju — Takođe.

S vremena na vreme — da ne bih ipak bio osumnjičen za slatku smrt, poneka prevara ili priateljsko²³ tapšanje po nekoj bliskoj lobanji uveri me da sam ja jedan podli gospodin — Danas, predstavljen generalu Divizije i Eštabu²⁴ kao čuveni slikar — (Mislim da pomenuti ima 50 ili 70 godina — možda je i mrtav — ali ime je tu) — Oni (General i Eštab) se otimaju oko mene — zanimljivo je to i zabavljam se pogađajući kako će se sve to izjaloviti — U svakom slučaju... Inače... A i po tom pitanju sam dosta ravnodušan, mada u suštini — to nije smešno — nije smešno uopšte. Ne.

Da li ste sigurni da je Apoliner još uvek živ, i da je Rembo ikada postojao? Što se mene tiče, ja ne verujem — Ja vidim samo Žarija (ipak, šta ćete, ipak... IBI) — Čini mi se izvesnim da je Marija Loransen još uvek živa: i dalje određeni simptomi to potkrepljuju — Da li je to sasvim sigurno? — a opet, mislim da je prezirem — da — to je to, večeras je prezirem, šta ćete?

A onda mi tražite definiciju 'umora — tek tako! —

U BITI JE SIMBOLA DA BUDU SIMBOLIČNI

dugo mi se činilo dostojnim da bude to, budući da je sposobno da u sebi sadrži mnoštvo živih stvari: PRIMER: poznat vam je užasni život budilnika — to je jedno čudovište koje me je uvek užasavalo zbog količine stvari koje njegove oči oslikavaju i

²³ U tekstu je *hamical*, umesto standardnog *amical* (prijateljski), što je još jedan primer Vašeove igre sa fonemom/grafemom *h*.

²⁴ U tekstu je *Tat-major*, umesto standardnog *Etat-major* (glavni ratni štab).

načina na koji taj poštenjačina zuri u mene kada ulazim u sobu — zašto on ima toliko 'umora, zašto dakle? Ali eto: to je tako i nikako drugačije — I u 'umoru takođe ima toliko toga zadivljujuće IBIJEVSKOG — kao što ćete videti — Ali to svakako nije — konačno, i 'umor isuviše proističe iz utiska da ga ne bi bilo veoma teško izraziti — Mislim da je to jedno osećanje — Zamalo da kažem osećaj²⁵ — takođe — teatralne (i nevesele) uzaludnosti svega.

KADA NEKO ZNA.

I zato su zanos — (to je pre svega bučno) — **drugih** mrski — Jer — zar ne — Mi imamo Genij — budući da poznajemo 'UMOR — I dakle sve — vi u to uostalom nikada niste ni sumnjali? — nam je dozvoljeno — Sve je to, uostalom, prilično dosadno.

Priključujem jednog dobričinu — i to bi se moglo zvati OBSEDNUTOST²⁶ — ili bolje — da — BORBA ZA SOMU I OSTALO²⁷ — da.

Dugo me je pratio, i posmatrao me nebrojeno puta u neopisivo gadnim rupama — Mislim da pomalo pokušava da me obmane — osećam prema njemu veliku privrženost, između svega ostalog.

Ž. T. H.

Svakako recite poljskom narodu da hoću da mu pišem — a naročito da ne ode tek tako ne ostavivši adresu.

Pisati olovkom sa obe strane papira tako je dosadno.

²⁵ Ovo je jedan od najčešće prevedenih i citiranih odlomaka iz *Pisama*, jer predstavlja jednu od najpreciznijih formulacija onoga što Vaše podrazumeva pod 'umorom. Odlomak je, međutim, nemoguće prevesti tako da se očuvaju sva značenja francuskih reči *sensation* (prevedeno sa *osećanje*, ali može značiti i utisak, osećaj, senzaciju) i *sens* (prevedeno sa *osećaj*, a može značiti i čulo, oset, osećanje), kao i da se očuva prisutna igra zvučnom podudarnošću reči. Za ove oblike opredelili smo i kako bi odlomak ostao prepoznatljiv u okviru njegovih dosadašnjih prevoda na srpski.

²⁶ U tekstu je *obcession*, umesto standardnog *obsession*.

²⁷ Ili „borba ukupnog i preostalog, borba sume i ostatka“. Pošto je sintagma ispisana verzalom, nije moguće pouzdano se opredeliti u pogledu značenja reči *somme* koja označava sumu, zbir, ukupnost, ali može biti i naziv reke Some (*Somme*) u severnoj Francuskoj, na kojoj se leta 1916. godine odigrala čuvena bitka u Prvom svetskom ratu.

MARIJA LORANSEN (Marie Laurencin) — Francuska slikarka, grafičarka i ilustratorica knjiga, Apolinerova prijateljica i muza, pripadala je kubističkom krugu oko Pikasa; Breton joj je 1917. posvetio sonet *L'an suave*. Rat je provela u egzilu u Španiji.

PRIKLJUČUJEM JEDNOG DOBRIČINU — Ovaj odlomak se najverovatnije odnosi na Vašeov crtež, autoportret, koji se u *Galeriji* nalazi pod brojem 10. U pismu od 16.6.1917, koje u ovom izboru nije prevedeno, na isti ovaj crtež se najverovatnije odnosi i odlomak: „Jeste li pre nekih mesec dana, čini mi se — primili jednu nasmejanu osobu, vrlo iritantnu, sa figurama svuda oko nje, koja me je često — iz besa? — do suza nasmejala — ona je, mislim, predsedavala neko vreme mojim ratničkim skakutanjima i bio bih, priznajem, razočaran ukoliko bi se zagubila.“

pismo III /04. 06. 1917/

Gospodinu Andreu Bretonu.

4. 6. '17.

Dragi prijatelju,

Nadam se da ću vas pri narednom prolasku — (oko 15. ili 20) kroz Pariz — tamo videti — Isto sam napisao i poljskom narodu za slučaj da prevarantska pošta zagubi pismo — hoćete li mi odgovoriti da li će vas Pariz zadržati još malo u tom periodu?

Veoma je vrelo, prašnjavo i znojavo — ali šta ćete, to mora da je namerno — Povorke velikih motornih kamiona rastresaju jaru i posipaju sunce kiselinom — Kako je to smešno! — Apoliner — koga briga! — ulašteni magazini sa plavokosim girls i obrijanim nozdrvama konja-detektiva stvarno su lepi... „the girl I love is on a magazine cover“ — Tim gore! tim gore! — A onda, šta to i znači kad je već tako — Ipak, sa kraja topovske granate, beli jorgovani koji se znoje i padaju od starih samotnjačkih naslada, mnogo me nerviraju — letnji prodavci cveća na asfaltu gde creva za zalivanje prskaju po uparađenima — Veoma je toplo i osobe sa lornjonima raspravljaju o berzi čini mi se, sa izgledom domaćica — Ipak, i dalje me ti mirisi starih izrendanih dinja i kanalizacije zaista teško mogu zavarati!... — A onda i ta mlada kurva sa njenim rubljem koje visi i njenim vlažnim mirisom — ! — Jedna zaobljena i zelena muva pliva u čaju, slepljenih krila — E pa koga briga — eto, to je sve — Well.

— Well — Očekujem od vas pismo, ako biste bili ljubazni, dok se banalno zujanje aviona ponosi čupercima belim od praha, i dok ta grozna ptica proleće pravo u blistavilo, ispuštajući tanak mlaz sirćeta.

Vaš prijatelj.

Ž. T. H.

P.S. — U prilogu šaljem pismo poljskom narodu čiju adresu stvarno ne mogu da pronađem.

U NAREDNOM PROLASKU KROZ PARIZ — Vaše će zaista boraviti u Parizu krajem juna 1917, i tada izazvati čuveni skandal na premijeri Apolinerove „nadrealističke drame“ *Tiresijine dojke*. Obučen u uniformu engleskog vojnika, Vaše je „ušao u salu držeći revolver u ruci i govoreći da će ispaliti nekoliko hitaca u publiku“, anticipirajući ovime ne samo buduće dada „skandale radi skandala“ već i ono što će Breton u drugom manifestu nazvati „najjednostavnijim nadrealističkim činom“. Povodom ove Apolinerove drame prvi put je skovana reč „nadrealizam“, koja uskoro postaje popularna među budućim dadaistima i nadrealistima, i koju oni najpre koriste za eksperimentalne tehnike automatskog i oniričkog pisanja, da bi od 1924. ona bila odabrana za naziv čitavog pokreta. Zato istraživači mogu da lapidarno zaključe kako je Apoliner dao reč, Breton napisao prvi manifest, a Žak Vaše prvi oličavao nadrealistički život i duh (Rozmont).

THE GIRL I LOVE IS ON A MAGAZINE COVER — Deo refrena popularne pesme *The Girl on the Magazine Cover*. Autor ove melodije, američki kompozitor Irving Berlin, napisao je, između ostalog i *God Bless America* i *Alexander's Ragtime Band*.

pismo IV /18. 08. 1917/

Gospodinu Andreu Bretonu.
18. 8. '17.

Često sam mislio da vam pišem posle vašeg pisma od 23. jula — ali nikako nisam uspevao da postignem konačan oblik izraza — i nisam ga još uvek postigao — Nakon svega smatram da je bolje da vam pišem rizikujući da u momentu improvizujem — o jednom tekstu skoro poznatom, pa čak i pomalo promišljenom. Razmišljaćemo o stvaranju kada nas zamke našeg razgovora budu odvele do niza aksioma uglavnom poznatih kao „umor“ (izgovorite: 'umoran, jer je svejedno „humorističan“!) tema vaše predstave mi se dopada sve u svemu — Ne mislite li da bi možda bilo dobro uvesti (trenutno mi to nije naročito značajno) — prelazni tip između carinika i vašeg „modernog“ br. 1 — neku vrstu predratnog tapira²⁸, neopterećenog prošlošću, ne sasvim oslobođenog od mnoštva raznovrsnih sujeverja, a u stvari već tako oporog od egoizma — neku vrstu gramzivog i pomalo zanesenog varvarina — Uza sve to... A opet, o čitavom TONU našeg podviga tek treba da odlučimo — Ja bih želeo da on bude suv, bez književnosti, a naročito ne u smislu „UMETNOSTI“.

Uostalom,

UMETNOST ne postoji, bez sumnje — Dakle, izlišno je pevati o njoj — pa ipak! stvaramo umetnost — jer je to prosto tako — Well — šta se tu može?

Dakle, mi ne volimo ni UMETNOST, ni umetnike (dole Apoliner) I koliko je samo TOGRAT U PRAVU ŠTO UBIJA PESNIKA! — Pritom, budući da je neophodno isprati grlo sa malo kiseline ili starog lirizma, neka to bude brzim trzajem — jer lokomotive idu brzo.

Modernost isto tako dakle postojana i ubijana iz večeri u veče — Ne znamo za Malarnea, bez mržnje — ali on je mrtav — Ali više ne poznajemo ni Apolineru, ni Koktoa — Jer — Sumnjičimo ih da se isuviše svesno bave umetnošću, da olako prepravljaju romantizam uz pomoć telefonske žice, a da ne poznaju dinamo mašine. TE Zvezde se i dalje skidaju! — to je dosadno — a onda, ne govore li ponekad preozbiljno! Čovek koji veruje, radoznao je.

ALI POŠTO SU NEKI ROĐENI KAO GALAMDŽIJE.....

Eh da — vidim dva načina da se sve ovo pokrene — Formiranjem ličnog utiska uz pomoć plamenog sudara retkih reči — ne često, recite — ili pak crtanjem uglova, ili kvadrata očišćenih od osećanja — trenutnih, naravno — Ostavićemo Časnost logičnom — uz obavezu da nam protivureči — kao i svi drugi.

²⁸ U francuskom reč *tapir* u žargonu označava studenta *Ecole normale superieure*, posebno onog koga privatno podučava drugi student iz iste škole.

O APSURDNI BOŽE! — jer sve je protivurečnost — zar ne? — i biće 'umoran onaj koji se još uvek ne bude prepustio skrivenom i podmuklom životu svega. — O Moj budilniče — oči — i licemeru — koji me toliko prezireš!... i biće 'umoran onaj koji bude osetio žalosnu varku univerzalnih nazovi-simbola.

— U njihovoj je prirodi da budu simbolični.

— 'Umor ne bi trebalo da stvara — Ali šta se tu može? — Priznajem malo 'UMORA LAFKADIJU — jer on ne čita i stvara samo kroz zabavna iskustva — kao što je ubistvo — i to bez satanskog lirizma — moj stari truli Bodleru!!! Naša umetnost treba da bude pomalo suva; mašinerija — štamparske prese na smrdljiva ulja — zuji — zuji — zuji... zviždi! — Reverdi — kao pojeta²⁹ zanimljiv, a dosadan u prozi, Maks Žakob, stari moj šaljivdžijo — MARIONETE — MARIONETE — MARIONETE — želite li lepe marionete od bojenog drveta? — dva oka — ugašen plamen i kristalni kolut monokla — sa pisaćom-mašinom-hobotnicom — Više volim.

— Sve ovo vas ponekad previše razdražuje — ali odgovorite mi — Ponovo prolazim kroz Pariz prvih dana oktobra, možda bismo mogli dogovoriti neki sastanak-uvodnik — Kakva lepa buka! — Nadam se da ću vas videti u svakom slučaju.

Budite sigurni da ste mi u najboljem sećanju.

Ž. T. H.

²⁹ U tekstu je *pohète*, umesto standardnog *poète*; još jedan primer Vašeovog poigravanja sa morfologijom reči, i posebno grafemom/fonemom *h*. Pojeta (*pohete*) ima pogrdno značenje, označava pesnika koji ne zna za 'umor i „nije naučio lekciju svog doba”.

TOGRAT [...] ŠTO UBIJA PESNIKA — Horacije Tograta (Horace Tograth), junak Apolinerove satirično-burleskne priče *Ubijeni pesnik* (*Le poète assassiné*, 1916) koji pokreće planetarni progon „parazitske rase“ pesnika; priča se završava ubistvom visokoparnog pesnika Kroniamantala.

PRIZNAJEM MALO UMORA LAFKADIJU — Radi se svakako o junaku Židovog kratkog romana *Podrumi Vatikana* (*Les Caves du Vatican*), dendiju koji živi rukovodeći se konceptom tzv. bezinteresnog, nemotivisanog, proizvoljnog čina (*acte gratuit*), na osnovu kojeg će u romanu počiniti i ubistvo. Vašeova pisma na mnogim mestima o ubistvu govore, gorko i crnohumorno, kao o „zabavnom iskustvu“. Ristić primećuje kako je Vaše bio „čudna ličnost koja je 'simbolizovala sav nemir, očajanje, kontradikciju, hrabrost inteligencije' koji su na dnu onog tajanstvenog 'novog duha' što će Breton strasno i uzaludno hteti da upozna da odgonetne...“ i „svakako jedinstven primer u životu potvrđene nesvodljive slobode čoveka i na delu ostvarene poezije podsvesti. Lafcadio je bio na hartiji manje smela zamisao onoga što Gide zove *acte gratuit* no Vaché u stvarnosti.“ Vaše je uradio nekoliko studija za planirani portret Lafkadija.

pismo V /9. 5. 1918/

Gospodinu Andreu Bretonu.
9. 5. '18.

Dragi prijatelju,

— Istina je da — prema kalendaru — ima već dosta kako vam nisam dao znake života — Slabo razumem Vreme, kada se sve uzme u obzir — Često sam mislio na vas — jednog od veoma retkih — koji hoćete da me podnosite (Ipak vas pomalo sumnjičim za mistifikaciju) — **Hvala**.

— Moja lutanja, mnogobrojna — Svestan sam, maglovito, da gomilam najrazličitije stvari — ili da pomalo trulim.

NA ŠTA LI ĆE SVE OVO IZAĆI, ZA IME BOGA.

— Ne mogu više da budem bakalin — pokušaj je bio bez srećnog ishoda. Pokušao sam nešto drugo — (da li sam pokušao? — ili su pokušali da me...) — Sada stvarno ne mogu da pišem o tome — zabavljamo se kako možemo — Eto.

Zaista sam daleko od kruga književnih ljudi — čak i od Remboa, plašim se, dragi prijatelju — **UMETNOST JE GLUPOST** — Skoro da ništa nije glupost — umetnost treba da bude nešto smešno i pomalo zamorno — to je sve — Maks Žakob — veoma retko — mogao bi biti 'UMORAN — ali, evo, zar ne, na kraju je sam sebe ozbiljno shvatio, a to je veoma čudno trovanje — A onda — stvarati? — „nišanići tako savesno kako bi se cilj promašio“ — svakako, napisana ironija nije podnošljiva — ali svakako i vi vrlo dobro znate da 'Vmor³⁰ nije ironija, naravno — **Tek tako** — šta ćete, to je tako, i nikako drugačije — Da je sve zabavno — veoma zabavno, to je činjenica — kako je sve zabavno! (a kad bismo se i poubijali umesto što odlazimo?)

— **ŽEĐI za ZAPADOM** — trljao sam ruke od zadovoljstva nad nekim odlomcima — možda bi bilo bolje da je malo kraće? — Andre Deren, naravno — Ne razumem... „prvorođeni je anđeo“ — to je uostalom gotovo — mnogo više gotovo od jednog broja stvari koje se vide prema nantskoj Bolnici.

Vaša sintetička kritika je stvarno primamljiva — uostalom i prilično opasna; Maks Žakob, Gris, izmiču mi pomalo.

— Oprostite — dragi moj Breton, nedostatak preciznosti u svemu ovome. Dosta se loše osećam, živim u jednoj rupi zagubljenoj između panjeva sagorelih stabala, povremeno se razvlači i nekakva haubica, parabolična, i štekće. Bitišem sa jednim američkim oficirom koji izučava rat, žvaće „gum“ i ponekad me zabavlja — Umalo da izgubim glavu — pri ovom poslednjem povlačenju — A ja odbijam da budem ubijen za vreme rata — Najveći deo svojih dana provodim u šetnji po zabranjenim mestima odakle

³⁰ Vaše ponekad slovo U piše, poput starih Rimljana, kao slovo V.

vidim lepe eksplozije — a kada sam u pozadini, često sam u javnoj kući, gde volim da obedujem — To je dosta žalosno — ali šta se tu može?

— Ne — hvala — dragi prijatelju — mnogo — zasad nemam ništa spremno — hoće li NORD-SUD preduzeti nešto po pitanju onog tužnog Apolinera? — kojem ne osporavam određeni talenat — i koji bi možda uspeo, verujem — u nečemu — ali on je samo prilično talentovan — On piše vrlo dobre „naracije“ (sećate li se škole?) — ponekad.

A T. F.? zahvalite mu, kada budete pisali — na njegovim brojnim pismima tako punim zabavnih zapažanja i zdravog razuma — Well.

Vaš prijatelj.

Ž. T. H.

ŽEDI ZA ZAPADOM — Aragonova pesma objavljena u martu 1918, a preštampana u Aragonovoj prvoj zbirci *Feu de Joie* (1920). Pesma s entuzijazmom govori o američkom načinu života, čiji je jedan od simbola, kao i u Vašeovom pismu, „chewing gum“.

ANDRE DEREN — Vaše ovde misli na Bretonovu poemu *André Derain*, posvećenu ovom francuskom slikaru (jedan od osnivača fovizma), koja se pojavila u februarском broju Reverdijevog časopisa NORD-SUD 1918. godine. Andre Deren je ilustrovao prvu Bretonovu zbirku pesama *Mont de Piété* iz 1919.

GRIS — Huan Gris (Juan Gris), španski slikar koji je živeo u Francuskoj i na tragu Pikasa i Braka razvio sopstveni kubistički stil.

NORD-SUD — Časopis koji je 1917. osnovao Pjer Reverdi (Pierre Reverdy), pesnik sa kojim su dadaisti i nadrealisti sarađivali i smatrali ga jednim od svojih neposrednih prethodnika; časopis je u brojevima 4 i 5 objavio prve Carine pesme u Francuskoj. Vaše je planirao saradnju sa ovim časopisom i u pismu od 29.4.1917. Teodora Frankela moli da mu pošalje isečke sa crtežima i drugim likovnim priložima iz ove publikacije.

pismo VI /12. 08. 1918/

Gospodinu T. Frankelu.
12. 8. '18.

Dragi prijatelju,

— Voleo bih da sam na vaše pismo iz daljine odgovorio posetom; ali, naravno, vi ste to iskoristili da otputujete — Ja sam sada skoro stalno u zatvoru, mnogo je, za leto, svežije — Pa ipak imam da vam opišem mnogo zabavnih ubistava — Ali evo...

— Maštam o dobrim Ekscentričnostima, snažno doživljenim, ili o nekoj dobroj smešnoj podvali sa mnogo mrtvih, a sve to u veoma svetlom odelu, kao salivenom, sportskom, pogledajte samo ove lepe otvorene zagasito crvene cipele?

Ali, moram da popustim — ovde sam u kazni — u iščekivanju ko zna kojih novih dogodovština? — Samo da me ne ubiju dok me drže?... jadni ljudi...

— Nadam se da će vam ovaj dokument stići dok ste još u životu, i bez sumnje veoma zauzeti odsecanjem udova testerom, prema tradiciji, i naoružani izbledelom keceljom na kojoj se ocrtava ruka umazana svežom krvlju.

Osećam se, čini mi se, dobro, iako ja tu slabo šta razumem — ali ne pljujem — hvala, niti kašljem?

Ž. T. H

TEODOR FRANKEL (Théodore Fraenkel) — Bretonov školski i studijski prijatelj poljskog porekla. Nije se kasnije aktivnije uključio u nadrealistički pokret, ali je grupu zarazio Žarijem i sačuvao spise Žaka Rigoa koji su posthumo objavljeni. Frankel je Vaše poslao Apolinerovog *Ubijenog pesnika* i Židove *Podrume Vatikana* i junak je Vašeove kratke priče *Krvavi simbol*, koju je Breton priključio *Pismima iz rata*. U pismima Bretonu, Vaše Frankela redovno naziva „poljski narod“, što, pored humorističnih efekata i asocijacije na Žarijevog kralja Ibija, sadrži i aluziju na ime poljske emigrantske socijalistički orijentisane grupe iz devetnaestog veka u Engleskoj, kao i na ime kasnije revolucionarne socijalističke organizacije *Lud Polski* Boleslava Limanovskog (Boleslaw Limanowski). Ovo je jedino od četiri Vašeova pisma upućena Teodoru Frankelu koje donosimo u ovom izboru.

ALI NE PLJUJEM–HVALA–NITI KAŠLJEM — Poslednji redovi iz ovog Vašeovog pisma, odgovor su na pitanja koja mu je Frankel postavio u svom pismu. Upravo ove redove Frankel će kasnije citirati u jednom svom „crnohumornom“ pismu Cari: „Kašlješ li? Pljuješ li? Žak Vaše je umro nakon što sam mu, u pismu, postavio ista ova pitanja... Ali ova se procedura često završavala neuspehom.“

pismo VII /19. 12. 1918/

Gospodinu Andreu Bretonu.

19. 12. '18.

Dragi moj Andre,

...I ja bih voleo da vas ponovo vidim — Broj suptilnih je, zaista, veoma mali — Kako vam zavidim što ste u Parizu i što možete da obmanjete ljude koji to i zaslužuju! — Evo me u Briselu, iznova u mojoj dragoj atmosferi tanga oko tri sata, izjutra, i čudesnih industrija, pred nekim užasnim koktelom sa dve slamčice i nekim krvavim osmehom — Pravim smešne crteže, bojicama na grubom papiru i beležim strane zbog nečega — Ne znam baš zbog čega. Zna li da više ne znam dokle sam stigao: govorili ste mi o nekoj scenskoj radnji (karakter — sećate li se — njih ste opisivali) — zatim o crtežima na drvetu za pesme vaše — da li je to možda odloženo? Oprostite mi što sam loše razumeo vaše poslednje sibilsko pismo: šta zahtevate od mene — dragi moj prijatelju? — HVMOR — dragi moj prijatelju Andre... nije to mala stvar. Ne radi se tu o nekakvom Neo-naturalizmu — Hoćete li, kada budete mogli — da mi objasnite malo bolje? — Kao da se sećam da smo odlučili da ostavimo SVET u začuđenom poluneznanju sve do neke zadovoljavajuće i možda skandalozne manifestacije. Međutim, i sasvim prirodno, prepuštam vama da pripremite puteve tog razočaravajućeg Boga, pomalo podrugljivog, i strašnog u svakom slučaju — Kako će to biti zabavno, vidite, ako se taj istinski NOVI DUH oslobodi!

— Primio sam vaše pismo sa mnogobrojnim zalepljenim isečcima, što me je ispunilo zadovoljstvom — Veoma je lepo, ali mu nedostaje neki isečak iz reda vožnje vozova, ne mislite li?... Apoliner je mnogo učinio za nas, i svakako nije mrtav; ipak je dobro uradio što se na vreme zaustavio — Ovo je već rečeno, ali treba ponoviti: **ON OBELEŽAVA JEDNV EPOHV**. Sve one lepe stvari koje ćemo moći da uradimo; — SADA!

— Priključujem i odlomak iz svojih sadašnjih beležaka — možda biste hteli da ga stavite pored pesme vaše, negde u ono što T. F. naziva „novine na lošem glasu“ — Šta je sa ovim narodom? — recite mi sve ovo. Vidite li kako nam je dobio ovaj rat!

— Da li ćete biti u Parizu neko vreme? — Računam da ću tamo biti za nekih mesec dana, i da ću vas tada videti po svaku cenu.

Vaš prijatelj.

Hari Džejms

Pisma iz rata Žaka Vašea i predgovore Andrea Bretona sa francuskog prevela Danka Kuželj

RAČUNAM [...] DA ĆU VAS TADA VIDETI PO SVAKU CENU — Ovo je poslednje Vašeovo pismo. Vaše je umro 6.1.1919. od prevelike doze opijuma u jednom nantskom hotelu, nakon večeri

provedene po bioskopima i pozorištima sa nekolicinom prijatelja. Novine su izveštavale o smrti dvojice mladića kao o nesrećnom slučaju, što je teza koju će kasnije usvojiti i jedan deo istraživača. Sa druge strane, oni koji su Vaše u to vreme bili najbliži, Breton i devojka Žana Derijan, čvrsto su zastupali tezu da se radi o svesnom samoubistvu, „poslednjoj smešnoj podvali” koju je hteo da svojim nestankom priredi prijateljima. U četiri legendarna dada samoubistva, pored Vašeovog, spadaju još i smrti Artura Kravana (Arthur Cravan), Žaka Rigoa (Jacques Rigaut) i Žilijena Torme (Julien Torma). Jedino Bretonovo sačuvano pismo iz ove prepiske jeste poslednje, ono koje mu se vratilo jer je u Nant stiglo desetak dana nakon smrti Žaka Vašea.

HARI DŽEJMS — U poslednja dva pisma Bretonu Vaše se potpisuje kao Hari Džejms. To je samo jedan od brojnih heteronima (Jacques d’Or, Monsieur Cocose, Tristan Hilar, P. Jacques V. de la Rez, J. Michel Strogoff) koje je Vaše koristio još od perioda *mimova* i *sarova* i svojih prvih objavljenih tekstova.

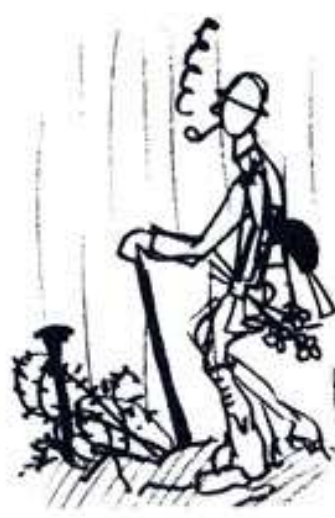
GALERIJA CRTEŽA ŽAKA VAŠEA

[Omaž Edgaru Alanu Pou](#)

[Salutiranje Malarmeu](#)

[Cvet i lobanja](#)

[Dendi u ratu](#)

[Šetnja](#)

[Crtež iz rata](#)

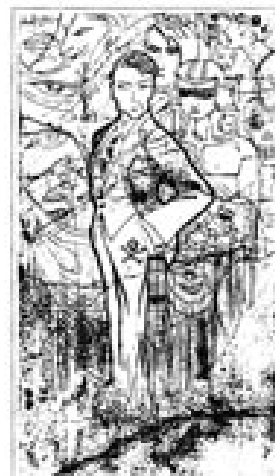
[Budilnik](#)

[Jedna od Vaševih
razglednica](#)

[Nadrealistički crtež.
Portret bez obe glave.](#)

[Autoportret.
Opsesija.](#)

'Umor i crtež

Već je prvo izdanje *Pisama iz rata* Žaka Vašea donosilo nekoliko njegovih crteža, i ne treba zaboraviti da je Vaše bio prevashodno *crtač*. Nakon liceja upisao je Školu lepih umetnosti i bio učenik slikara Lika Olivijea Mersona, u to vreme poznatog po dizajniranju poštanskih marki i banknota. Takođe, Vašeova teorija 'umora, onoliko koliko je uopšte bila „teorija“ i podrazumevala određeni pristup umetnosti, odnosila se podjednako na književni i likovni izraz. Teško bi bilo rekonstruisati „teoriju uznemirujućih slika“ koju Vaše pominje, ali bi se na osnovu onoga što se o njegovom likovnom radu zna moglo zaključiti da je preferirao marginalne i/ili alternativne likovne žanrove i tehnike, pokazujući sklonost ka primenjenim umetnostima (ilustracija, razglednica) tada novim i eksperimentalnim tehnikama i pristupima (kolaž, apstrakcija), efemernom i crno(h)umornom u sadržaju (ratna svakodnevica, karikatura), kao i fragmentarnom i nedovršenom u procesu stvaranja (kroki, crtež, skica).

Na izgled i tehniku, kao i na prepoznatljivi ton Vašeovih crteža koji prate ratnu svakodnevicu, sigurno su značajno uticala razna ograničenja u materijalu za rad, kao i specifičnost okruženja u kome su nastajali. Sve su to uglavnom krokiji iz rata bez težnje za dovršavanjem ili za širom kompozicijom, u čijem je fokusu figura vojnika, koju Vaše raznim postupcima *dekontekstualizuje*: tako što unosi u nju nešto što je oslabljuje, infantilizuje i feminizuje, ili pak nešto što je karikira i smešta u grotesknu i crno(h)umornu situaciju/scenu. Slika vojnika koji sa lulom u ustima stražari između „prijateljske lobanje“ i ravnodušnog cveta (crtež br. 3), primer je koji sažima osnovnu tenziju jednog broja ovih crteža. „Najnadrealističkim“ Vašeovim crtežom se smatra crtež obezglavljene dendi figure u kariranom odelu, gde se na diskontinualno obrađenoj pozadini izdvaja destruktivni motiv poluvidljivog, figurom zaklonjenog revolvera, jednog tipičnog i čestog nadrealističkog motiva (crtež br. 9).

Među Vašeovim crtežima kvalitativno se sasvim izdvajaju dva rana simbolička portreta, svojevrsni omaži Pou i Malarmeu, na kojima se mogu osetiti tragovi uticaja (linearnost, kontrast belih i bojениh površina, detaljno obrađenih i sasvim neobrađenih delova slike) britanskog crtača i grafičara Obrija Berdslija, čiji su crteži i grafike dosta uticali na potonju umetnost ilustracije. Međutim, motivom ljudskih lica koja preplavljaju pozadinu, ulančavajući se i fluidno izranjajući iz nje, ovi rani portreti-omaži srodni su i nekim Vašeovim (auto)portretima iz kasnijeg perioda (crtež br. 9 i 10).

Posebno je zanimljivo ono što se može naslutiti o Vašeovim kolažima i njegovom shvatanju ove eminentno moderne, dvadesetovekovne likovne tehnike. Nijedan od Vašeovih kolaža nije sačuvan, ali je izvesno da su oni postojali. O njima će, recimo, govoriti Aragon u predgovoru za katalog izložbe kolaža u Parizu 1930: „Radije ću podsetiti da je 1916. u Nantu Žak Vaše pravio kolaže od svaštarija na mnoštvu razglednica koje je prodavao za po dva franka svaku, i koje su prikazivale scene iz vojnog života tog doba, sa vrlo elegantnim likovima, i ženama u stilu *La Vie Parisienne*. Voleli bismo da se oni koji poseduju ove razglednice oglase.“³¹ U poslednjem pismu Bretonu, Vaše se osvrće na „zalepljene isečke“ koje mu je Breton (čije je pismo bilo pismo-kolaž) poslao i predlaže korespondentu da u svoje kolaže ubuduće unese i isečke iz reda vožnje vozova. Na kolažno-montažnu tehniku jukstapozicije raznorodnih elemenata (ali i na čuvenu Lotreamoovu definiciju lepog – „slučajan susret šivaće mašine i kišobrana na stolu za seciranje“ – koja je postala osnov novog tipa nadrealističke /pesničke/ slike), upućuje i jedan od principa na kojima bi počivala nova 'umorna (anti)umetnost o kojoj Vaše diskutuje sa Bretonom. Vaše, naime, predlaže dva načina da se ostvari istinski moderna, uznemirujuća umetnost – „formiranjem ličnog utiska uz pomoć plamenog sudara retkih reči“ kao i „crtanjem uglova ili kvadrata očišćenih od osećanja“. Dok se prvi deo ovog „programa“ odnosi nesumnjivo na kolažni princip sudara nekongruentnih (jezičkih) jedinica, drugi deo formulacije neposrednije je vezan za likovni

³¹ Navedeno prema: Franklin Rosemont, *Jacques Vaché and the Roots of Surrealism*, Charles H. Kerr Publishing Company, Chicago, 2008, str. 96.

izraz, i zvuči kao predlog geometrijske, depsiologizovane i „suve“ apstraktne umetnosti (prema kojoj će budući nadrealisti uglavnom imati rezervisan stav).

Pisma i Vašeovi sačuvani crteži korespondiraju na brojnim ravnima, od motiva, preko narativnosti (koja je u slici uvek zaostatak „jezičkog“), fragmentarnosti, dokumentarnosti, pa sve do opšte atmosfere karikaturalne, suptilne a jetke, *ekscentričnosti*. Vaše u *Pismima* povremeno pominje svoje crteže, ali tek se za jedan od tih odlomaka (v. pismo br. 2) može pretpostaviti na koji se crtež odnosi. Radi se o (auto)portretu upadljive i superiorne muške figure okružene brojnim grotesknim muškim i ženskim licima, očima, lobanjama i skeletima (crtež br. 10). Pored toga, Vaše je i sam tekst pisama „ilustrovao“³², odnosno propraćao usputnim skicama i crtežima. Ovakav „dvojni talenat“ mnogih od kasnijih pripadnika nadrealističkog pokreta i posebna pažnja koju su posvećivali ilustrovanju svojih tekstova i knjiga, kao i knjiga „prethodnika“ (Lotreamon, Rembo, Luis Kerol), konačno su doveli i do toga da u drugoj polovini dvadesetog veka nadrealistička knjiga, potpomognuta dadaističkom invencijom, „trijumfuje“ kao sasvim integrisano umetničko delo, postajući gotovo zaseban *žanr*, koji se, uz film, pokazao kao *žanr/medij* najzahvalniji za sintetično ostvarivanje hibridnih i *integralističkih* poetičkih zahteva nadrealizma.³³

Biljana Andonovska

³² Vaše se u dva navrata približio ilustraciji: ilustrovao je nekoliko odlomaka iz budućeg romana *Jean-Jacques de Nantes* Žana Sarmana, koji su se u pojavili u jednoj od publikacija „nantske grupe“, a na nagovor Žane Derijan planirao je i da ilustruje francuski prevod jednog engleskog romana.

³³ O ovome pogledati iscrpnu monografiju: Renée Riese Hubert, *Surrealism and the book*, University of California Press, 1988.

MARKO RISTIĆ

PREOBRAŽENJA DADE
ISTORIJA LITERATURE KOJA NIJE ISTORIJA LITERATURE

*Car nous connaissons le règne
des choses disproportionnées*
(René Crevel)

U martu 1919 godine osnovana je u Parizu jedna mala revija žutih korica, čije je ime, *Littérature*, predložio Paul Valéry, poznati francuski pesnik, koji je svoje prve stihove, u mallarméovskom duhu, objavio još krajem prošlog veka, i nastavio pisanje tek posle više od dvadeset godina apsolutnog ćutanja u literaturi i studiranja matematike. Kao što se iz toga vidi, Valéry nije mlad, dok, naprotiv, nijedan od urednika časopisa *Littérature* nije onda imao više od dvadeset i pet godina. Njihova imena treba odmah spomenuti, ona su ipak ona glavna linija koja vezuje u jednu celinu tu reviju od početka do danas. To su Louis Aragon, André Breton, Philippe Soupault. Istorija revije *Literatura* ima mnogo veće značenje no što to može izgledati u prvi mah: taj je list zaista imao takav položaj i takvu ulogu u francuskoj literaturi posle Rata, da prateći njegov razvoj pratimo donekle i razvoj čitavog jednog stanja duha (*état d'esprit*). Ličnosti koje sačinjavaju jezgro *Literature* stvorile su u Francuskoj pokret DADA, koji je, sada kad je kao pokret završen, ostao kao najvažniji ideološki eksperiment stvoren od evropskog rata do danas u oblasti francuske literature. Ovaj put ću govoriti o dadaizmu samo u vezi s revijom o kojoj pišem, pisati o psihologiji dadaizma uopšte zahtevalo bi mnogo zamašniji esej. Od deseterice saradnika prve sveske *Literature* samo su tri (pomenuta) urednika docnije pripadala grupi Dada – koja, godine 1919, u Parizu još nije bila formirana, iako je već 1916 godine Tristan Tzara, tada u Zürichu, pronašao tu etiketu „dada“ za neko manje-više nihilističko osećanje života i umetnosti, koje je oduvek postojalo, ali je tek u dadaizmu svesno i dosledno izraženo. Među saradnicima tog prvog broja nalazi se André Gide, koji je vrlo mnogo uticao na formiranje dadaističke generacije u Francuskoj, i to možda pre svega stvaranjem čuvenog Lafcadio (u romanu *Les Caves du Vatican*) koji svojim *akcijama bez motiva*, iracionalnim osećanjem *života radi života*, predstavlja psihološku osnovu jednog izvesnog modernog tipa mladića. Pored Gidea i Valérya, u tom prvom sadržaju nailazimo još i na Pierrea Reverdyja, koga, iako nije sudelovao u dadaizmu, Breton i njegovi drugovi smatraju, kao i Guillaumea Apollinairea (koji je umro 1918), jednim od svojih neposrednih prethodnika.

Literatura, dakle, nije pokrenuta kao glasilo dadaizma i u početku je izgledala samo kao organ levog krila časopisa *La Nouvelle Revue Française*. U drugom broju pojavljuje se već ime koje je ostalo najtešnje vezano sa pojmom *dada*, to je Tristan Tzara, koji simbolizuje ono najuskomešanije i najuočljivije u tom pokretu. Isti broj donosi početak jednog predgovora koji je, pod naslovom *Poésies*, godine 1870 objavio tajanstveni Isidore Ducasse, comte de Lautréamont a čiji se jedini primerak dotle mogao naći jedino u Nacionalnoj Biblioteci u Parizu. Lautréamont je taj predgovor pisao za jednu knjigu pesama, za koju se ne zna da li je uopšte ikada napisana, a koja je trebalo da bude metodična kontradikcija njegovoj ranijoj knjizi, onim demonskim *Chants de Maldoror*. Ta pevanja, sa delom Arthura Rimbauda, predstavljaju, već u devetnaestom veku, prototip one *podsvesne poezije*, koja je tek u dadaizmu dobila priznanje kao jedinstveni načn izražavanja i nenadmašna lirika.

Tako sam dosad samo spomenuo sve one poslednje elemente literature koji će se rascvetati i poništiti u dadaizmu. Možda se dadaizam oko petog broja već vidljivo infiltrira u *Literaturu*. Budući da se najuža grupa osnivača ovog časopisa, s Bretonom na čelu, docnije potpuno razišla sa Tzarom, to Breton teška srca sada priznaje da je to dadaizovanje *Literature* ipak u vezi sa Tzarinim dolaskom u Pariz, iako je u tom preobražaju, kaže Breton, dolazak Tzare iz Zürichu igrao manje važnu ulogu no njegovo – Bretonov – susret sa jednim mladićem još 1915, za koga je saznao 1919 da je umro (verovatno se ubio) pušeći opijum. Taj mladić, JACQUES VACHÉ, svakako je jedinstven primer u životu potvrđene nesvodljive slobode čoveka i na delu ostvarene poezije podsvesti. Lafcadio je bio na hartiji manje smela zamisao onoga što Gide zove *acte gratuit* no Vaché u stvarnosti. U petom, šestom i sedmom broju, *Literatura* objavljuje Vachéova *Pisma iz Rata*, u kojima se očitava ova čudna ličnost koja je „simbolizovala sav nemir, očajanje, kontradikciju, hrabrost inteligencije“ koji su na dnu onog tajanstvenog „*novog duha*“ što će Breton strasno i uzaludno hteti da upozna, da odgonetne. Taj *novi*

duh (koji nije nimalo izražen u časopisu *L'Esprit Nouveau*) bio bi možda sjajnije definisan da se mogao, početkom 1922, održati onaj *Congrès international pour la détermination des directives et la défense de l'esprit moderne*, za čije se sazivanje Breton tako mnogo zalagao, a protiv koga je Tzara poveo čitavu organizovanu destruktivnu akciju. Možda je dobrim delom ta Tzarina zavera uzrok što kongres nije održan. Anticipiram. Jer godine 1919 niko se još nije brinuo da definiše nešto što je tek imalo da se manifestuje. Tada tek počinje ono veliko previranje koje je u godinama 1920 i 1921 podiglo, kroz *anti-umetnost*, nivo cele moderne umetnosti: ekspresionizam i dadaizam u Nemačkoj, kubizam i dadaizam u Francuskoj, bezbrojne manifestacije, senzacionalne priredbe, skandalozne predstave, izložbe, revije itd.

Literatura je već bila donela jednu dotle neobjavljenju Rimbaudovu pesmu, *Les Mains de Jeanne-Marie*, od čijih šesnaest strofa beskrajne lepote i velike snage da navedem bar jednu:

*Sur les pieds ardents des madones
ont-elles fané des fleurs d'or?
C'est le sang noir des belladones
qui dan leur paume éclate et dort.*

U to vreme, u časopisu *Littérature*, daleko od dadaizma, objavljuje svoje prve pesme šesnaestogodišnji Raymond Radiguet, Cocteauov štićenik i ljubavnik, koji je prošle godine (1923) umro, dvadesetogodišnji mladić, ostavivši za sobom, pored knjige pesama (*Les Joues en feu*), dva romana (*Le Diable au corps* i *Le bal du comle d'Orgel*), klasična, sveža kao voće, i čudno zrela već. *Literatura* još nije ono što će postati, ali je već sasvim različita od svih drugih književnih časopisa na svetu: kritika, na primer, dobija već boju sna, Aragon već piše ovako o jednoj knjizi Francisa Jammesa:

„Nekada su devojke bile tako lepe da se nije morala opisivati priroda: obrazi su dovoljno pričali o svežem vazduhu, usne o slobodi srca.“

U osmom broju (oktobar 1919) pojavljuje se neobjašnjiva proza, kao opijena i opijajuća, slična muzici ili ljubavi pre nego prozi: *Les Champs Magnétiques*. Nju su pisali Breton i Soupault zajedno, a Marcel Proust ju je zvao *Les Chants Magnifiques*. Posle objavljivanja Ducasseovog *Predgovora* i Vachéovih *Pisama*, ovo je treći od najvažnijih momenata u istoriji *Literature*. Ovo je delo, docnije izdano u knjizi, ostalo jedno od najboljih dela dadaizma. Ono je, kao što je docnije objasnio Breton, prva primena u literaturi „psihičkog automatizma“, to jest *direktno notiranje rečenica bez određenog cilja koje potiču iz podsvesti, bez kontrole kritičkog duha, neposredno po „magičnom diktatu“*. Po rezultatu se vidi koliko je bogatstvo poezije ležalo u tom *surréalismeu*, kako ga oni zovu. *Les Champs Magnétiques* su, uostalom, potomak i Rimbaudovih *Illuminations* i Lautréamontovih *Chants de Maldoror*. Evo kako počinju:

„Zatočenicima vođenih kapljica, samo smo neprestane životinje. Trčimo po gradovima bez šuma i začarane afiše nas više ne uzbuđuju. Čemu ta velika lomna oduševljenja, ti osušeni skokovi od radosti? Ništa više ne poznajemo no mrtve zvezde, gledamo lica i uzdišemo od zadovoljstva...“ Gusta lirika te proze obavlja nas tek postepeno, jednom čarobnom opojnošću.

U idućem broju (9) već nas čeka nov pronalazak: anketa *Zašto pišete?* Ova (posleratna) generacija koja je iznova, i upornije no ikad postavila (postavila preda se) sva pitanja odnosa života i umetnosti, kao da je htela ovom anketom, još jednom, da označi, da oliči svu sumnju koje je obuzima pred postavljenim problemima i već primljenim, varljivim rešenjima.

Sumnja je sve jača, večite istine se ljuljaju. Ulazimo u 1920. Gide produžava život svome Lafcadiu, evo *Strana* iz *Lafcadijevog dnevnika* (br. 11). Rađa se francuski dadaizam, pojavljuje se Francis Picabia, nasmejan zao duh, došao iz Španije preko Amerike, noseći svoj eksploziv: 391. Urednici *Literature*, međutim, još zadržavaju svoje starije saradnike: Valéry tu još objavljuje svoje kristalne strofe, Valéry, koji se toliko interesovao za dadaiste, ne bez razloga: sasvim različita od njihove, njegova je poezija plod strpljenja, rezultat dugog čekanja, bdenja nad podsvešču, nad postajanjem misli od nesvesnog do svesnog, dok je njihova poezija plod nestrpljenja, brza notacija tih „darova slučaja“ (kako kaže Jacques Rivière).

Tako, dok se francuski dadaizam razvija kroz bezbroj eksplozivnih i ekskluzivnih, vanliterarnih revija (319, *Bulletin Dada*, *Dadaphone*, *Proverbe*, *Cannibale* itd.), *Literatura* još uvek održava kontakt sa širim krugovima moderne književnosti. Ali, evo, sav trinaesti broj ispunjavaju *Dvadeset i tri manifesta pokreta Dada*. Tu se može videti kako je u Francuskoj ovaj pokret dobio sasvim osobenu boju, daleko značajniji nego u Nemačkoj, s metafizičkom notom u sebi, (najbolje oličenom u shvatanjima Bretonovim), i užlebivši se u tok francuske tradicije, nadovezujući se preko simbolizma na romantizam, a izvesnim poslovičkim jezgrovitim obrtima svoje proze na francuske moraliste osamnaestog veka. Ti dadaistički manifesti pokazuju već jasno ocrtanu negatorsku ideologiju u koju se morala razlučiti jedna suviše presičena književna tradicija. Breton piše:

„Jedna crvena hostija, na kraju krajeva, vredi koliko i jedna bela hostija. Dada vam ne obećava rajsko naselje. A priori, u oblastima literature i slikarstva, bilo bi smešno očekivati jedno dada remek-delo. Mi ne verujemo, razume se, ni u mogućnost ma kakvog socijalnog poboljšanja iako nadasve mrzimo konzervatizam i izjavljujemo da smo pristalice svake revolucije, ma kakva ona bila.“

Aragon:

„Sve što nisam ja, nerazumljivo je. Bilo da idem da je tražim na obalama Pacifika, bilo da je nađem u zemljama gde živim, školjka koju ću prisloniti uz svoje uho odjeknuće uvek istim glasom koji ću držati za glas mora a koji će biti samo šum mene samog. Sve reči, ako se odjednom ne zadovoljim više da ih držim u ruci kao lepe predmete od sedefa, sve reči će mi omogućiti da slušam okean, a u njihovom zvučnom ogledalu naći ću opet samo svoju sliku... Samo ja postojim na svetu, a ako s vremena na vreme imam tu slabost da poverujem i u postojanje jedne žene, dovoljno je da se nagnem nad njene grudi da bih čuo kucanje svog srca i da bih se propoznao... Nosim u levom džepu svog prsluka svoju vernu sliku: to je časovnik od oksidiranog čelika. On govori, pokazuje vreme, i ništa ne razume u svemu tome. Sve što sam ja nerazumljivo je.“

Picabia kaže još da „život nema nikakva posla sa onim što gramatičari nazivaju Lepotom“, da „Dada ima mozak kao barska perunika“, i da „Dada ima mozak kao mozak“.

I Dada je nadvladao u *Literaturi*. U drugoj polovini godine 1920, dok dadaizam dostiže najveći uspeh skandala u Parizu, izlaze četrnaesti, petnaesti i šesnaesti broj; u njima je vazduh razređen, a književnost kao smrtno ranjena ptica, jedva diše, što ne znači da jedna tajanstvena neočekivana poezija ne živi tu, sve se više prelivajući preko granica često literarnih oblasti, ne živi sve zanosnijim plamenom.

Sedamnaesti broj, u decembru 1920: antiliterarni dada otrov, odjednom, deluje do kraja. Saradnici, oni najbliži, i urednici *Literature* održali su 19 oktobra jednu sednicu, „sudeći da poslednji brojevi njihovog časopisa mogu svedočiti o intencijama koje nisu njihove, i želeći da podvuku da publikacija *Literature* nema ničeg zajedničkog sa različitim poduhvatima artističko-literarne avangarde“. Odonda, nikada se više u *Literaturi* nije pojavio, kao dotle, kakav književni prilog potpisan imenom Valéry, ili Gide, Reverdy, ili Jean Giraudoux (koji je još u 16. broju štampao odlomak iz svoga romana *Suzanne et le Pacifique*, o kome je bilo reči čak i u *Srpskom Književnom Glasniku*). U *Literaturi* ostali su sami beskompromisni, samo dadaisti. Oni su bili raskrstili s mnogim iluzijama i nastavili svoja istraživanja, intelektualno sasvim nekoristoljubiva – na granicama i poezije, metafizike i burleske, psihologije i psihoanalize, podsvesti i smeha, sna i pobune, cinizma i sentimentalnosti. Posle zapisnika (protokola) njihove sednice dolaze u ovom broju samo *lične proze* (ako tako mogu da kažem), koje ne spadaju ni u jedan književni rod. Jacques Rigaut počinje:

„Biću ozbiljan kao uživanje. Ljudi ne znaju šta govore. Nema razloga da se živi, ali nema ni razloga da se umire... Samoubistvo je vrlo zgodna stvar: ne bismo hteli otići pre no što bismo se kompromitovali; hteli bismo, izlazeći, da povučemo za sobom Notre-Dame, ljubav ili Republiku. Samoubistvo treba da bude poziv. Postoji krv koja kruži i traži opravdanje za svoje neprestano kruženje...“

Pierre Drieu La Rochelle, najmanje dadaistički duh među dadaistima, dolazi zatim, a Breton je samo, preko cele strane, krupnim slovima štampao: „Dada još nije mrtav – pazite na svoj kaput.“ Ima u tom broju i strana sa dijalozima iz knjiga za strance u tuđoj zemlji (*Kakvo je vreme? – Hladno je. – Toplo je. Možemo da izađemo i da se prošetamo. – Neću da izlazim po ovom vremenu.* itd.).

Reprodukovana je i jedna strana iz jeftinog bazara. Louis Aragon opširno piše o ljubavi. – Vrednosti su već ispremetane, što znači izjednačene, kao da je već ocrtan onaj začarani krug iz koga, pored svih svojih tvrdjenja, svi ovi interesantni duhovi još možda nisu izašli. Ima u dadaizmu neka gorčina bespuća, i neka sentimentalna poezija nemara. Konstatovano je već mnogo puta koliko je dadaizam konsekvantno i logički izveo svoje zaključke, i koliko je neumitno *završio* čitav jedan razvoj umetnosti, od klasicizma, preko romantizma i realizma, do krajnjih konsekvencija anarhistične negacije i individualizma. Gest Marcela Duchampa, kada 1919 Giocondi dodaje lepe male brčiče, nije ni najmanje jedan površan futuristički napad na tradiciju, i pored svoje duhovitosti, jer on svojom konačnom razočaranošću ide do tragičnog, do bezizlaznog. Kao što je pisao Georges Ribemont-Dessaignes: „Dada, o Dada, kakvo lice? Tako tužno? Tako radosno? Pogledaj se u ogledalo. Ne, ne, nemoj da se pogledaš.“ Ili: „Šta je to lepo? Šta je to ružno? Šta je to veliko, jako, slabo? Šta je to Carpentier, Renan, Foch? Ne znam. Šta je to ja? Ne znam, ne znam, ne znam.“ (Dadaphone).

Ali obećao sam da se neću udaljavati od *Literature*. Osamnaesti broj: opet nova formula. Na čelu, jedna duga lista gde su dadaisti dali ocene svim mogućim, prošlim i sadašnjim, umetnicima, književnicima, uopšte slavnim ljudima. Po toj tabeli se dosta dobro može oceniti psihologija ocenjivača: Aragonova oštrina, Bretonova ozbiljnost, Drieu La Rochelleova nerešenost da raskine sa vrednostima, Tzarina bezbrižnost itd. Broj je podeljen na sledeće rubrike: *Documentaire, Les Moeurs,*

La Vie intellectuelle, Problèmes sociaux, Echos. Ko bi rekao da je to jedna „moderna“ „književna“ revija! Broj devetnaest, sav prožet dadaističkim odsevima i varnicama.

Dvadeseti broj, kojim se završava prva serija *Literature*, donosi *Aferu Barrès*. Poznat je Barrèsov značaj u francuskoj literaturi, kao i značenje onog oštrog preloma u njegovom idejnom i moralnom razvoju, preloma koji je njegovu misao i njegovo stvaranje odveo od nihilističkog egotizma ka odlučnom nacionalizmu. I Dada, „smatrajući da je jedan dati čovek, u jednom datom vremenu, u mogućnosti da razreši izvesne probleme kriv ako, bilo iz želje za mirnim životom, bilo iz potrebe za spoljnom akcijom, bilo iz self-kleptomatije, bilo iz moralnog razloga, odustane od onog što je moglo biti jedinstveno u njemu; ako da za pravo onima koji tvrde da bez životnog iskustva i bez svesti o odgovornostima ne može biti ljudske propozicije, da bez njih nema prave vlasti nad samim sobom; i ako remeti u onome što u njoj može buditi revolucionarne snage delatnosti onih koji kao da crpu iz njegovog prvobitnog učenja, - *optužuje Mauricea Barrèsa za zločinstvo protiv sigurnosti duha*“. Pošto su obrazovali pravi sud (predsednik André Breton, državni tužilac Georges Ribemont-Dessaignes, branioci Argon i Soupault, itd.), dadaisti su 13 maja 1921 sudili Barrèsu i objavili u *Literaturi* optužnicu i svedočanstva. Broj 21 trebalo je da donese govor državnog tužioca i odbrane, ali je *Literatura* prestala da izlazi... U trenutku kad je dadaizam već počeo da se razilazi (Picabia se, na primer, bio već odvojio), *Literatura* je završila svoju prvu seriju ovim vatrometom, koji spada u najmarkantnije manifestacije dada, u istom redu sa najskandaloznijim izložbama, konferencijama, soarejama, publikacijama, itd.

I Breton se onda odvajava od dadaista. A kako su se u to vreme, što se tiče psihologije, politike i anegdote, razvijali ti događaji unutrašnje istorije dadaizma, to može da bude jasno i zanimljivo samo za nekog ko je, interesujući se za lična pitanja, te događaje izbliza pratio. Dadaizam više nije delovao kao homogeni rušilački pokret, ali je već bila pronađena formula moderne sumnje i negacije, razočarane vidovitosti, dezagregacije svih elemenata svake konvencije, književne, moralne ili društvene, formula poetske alhemije.

Nova serija *Literature* rađa se u martu 1922 i ispoljava se prvo u tri broja nazvana kasnije *numéros du chapeau haut-de-forme*, jer im je na koricama nacrtan cilindar. *Literatura*, nešto malo većeg formata, napustila je svoju poznatu žutu odeću, ali je s njom izgubila i onaj polet, ono blistavo bogatstvo invencije i onaj plodni tempo herojskih vremena. Urednici su Breton i Soupault, bivši dadaisti iz prve serije svi na okupu, samo Picabia nije prisutan. Nekoliko novih imena, mladića. Još nekoliko pokušaja da se podvuče namera ljudi oko *Literature* da svoje pisanje što više preliju iz literature u život. Ponekad divna nota: „... *J'ai joué aux dés mes tempes; à pile ou face une robe du soir; j'ai joué mon souffle à la courte paille. J'ai joué à l'amour*“. (Aragon). Posle majskog broja, opet prekid u izlaženju. Najzad, nov polazak: četvrtim brojem Nove serije, u septembru 1922, *Literatura* se pojavljuje u obliku u kome je do danas izlazila; korice su bele, Picabia, koji se vratio Bretonu, crta za svaki broj drukčiji naslovni list.

Sa Tzarom, prekid je definitivn. Breton objavljuje uvodni članak: *Clairement*, gde pokušava da raščisti mnoge mutne oblake na nebu *Literature*, kratko i jasno. Navodim ovde centralni deo članka, koji će vrlo dobro pokazati na kojoj osnovi sada počiva ideologija *Literature*. Ovim rečenicama ne uskraćujem svoje divljenje:

„*Književnost, s kojom nekoliko mojih prijatelja i ja postupamo sa poznatim preziranjem, mi ne smatramo kao bolest (morali smo proći i kroz ta gruba poređenja). Pisao bih, i ništa drugo ne bih radio, kada bih, na pitanje: Zašto pišete? mogao odgovoriti potpuno pouzdano: pišem jer je to ipak ono što najbolje radim. To nije slučaj, i ja osim toga mislim da poezija, koja je jedino što me je ikad privlačilo u književnosti, proizlazi više iz života ljudi, bili oni književnici ili ne, no iz onoga što su napisali ili što pretpostavljamo da su mogli napisati. Ovde nas vreba jedan veliki nesporazum, pošto život, onakav kako ga ja shvatam, nije čak ni skup svih radnji koje konačno možemo pripisati jednoj osobi, pa vodile je one gubilištu ili leksikonu, već način na koji izgleda da je primila neprimljivi položaj čoveka. Ne više. A tako shvaćen život, ne znam zašto, teži svom pravom ispunjenju, ipak u oblastima srodnim književnosti i umetnosti.*“

Od velikog je interesa tu takođe i Aragonov *Projekt za istoriju savremene literature*, jedna shema (samo naslovi poglavlja, dakle sadržaj, i kratke oznake sadržine) koja oštro i duhovno ocrtava čitavo jedno shvatanje književnosti koje odgovara tom, sad već *post-dadaističkom* stavu prema životu koji anti-literatura *Literature* traži da izrazi. Docnije, u predgovoru svojoj violentnoj, ljubavnoj i jakoj knjizi *Le Libertinage* – pre nego što će da navede svoj raniji već štampan članak sa karakterističnim naslovom: *A bas le clair génie français* - Aragon je zabeležio da su se oni, *post-dadaisti*, složili da bi se onaj zajednički mentalitet koji je sledovao pokretu Dada, mogao nazvati *le mouvement flou*. Zato se, od jeseni 1922 do danas, hod *Literature* nazire kroz malo mutan vazduh i zato mi se čini da se ne može tačnije odrediti kroz koju su kapiju Breton i njegovi saputnici pobegli iz dadaizma, i kakvim pejzažima vode te staze kuda sada idu, što ne umanjuje poeziju njihovog koračanja. Nju nosi, možda

pre svega u jednačini svoje ličnosti, i već spomenuti Marcel Duchamp, nekada slikar, sada samo šahista u Americi. On u petom broju Nove serije, pod potpisom Rrose Sélavy, objavljuje šest kalambura, i Breton im pridaje najveću važnost u svom članku o Duchampu, štampanom u istom broju. U dvema idućim sveskama, takve igre reči i još neki drugi pesnički opiti dobijaju svoj posebni i puni smisao. Pod okriljem dveju tajanstvenih ruku u crnim rukavicama (koje je Picabia nacrtao), Breton objavljuje članak *Entrée des Mediums*, gde svojim jezgrovitim, nepogrešivim, čvrstim stilom otkriva nov izvor poezije na koji su naišli René Crevel, Robert Desnos i on – *mediumnitet*. Nije li to bio logičan put za pesnike koji beleže podsvesna stvaranja? Svakako da je sasvim neuobičajen način pisanja pesama to stvaranje u stanju spavanja, u hipnotičkom snu, i to ne u cilju „opštenja s mrtvima“ ili „otkrivanja budućnosti“, već sasvim nekoristoljubivo. To postaje razumljivo kad se uzme u obzir da su Breton i Soupault sasvim sistematski iskorišćavali glas podsvesti za pesničko stvaranje, i da se zatim Bretonu učinilo da se čak i tu kritički duh perfidno uvlači među tajanstvene reči koje „padaju iz usta mraka“ (kako kaže Victor Hugo), da se interpolira između primarnog diktata podsvesti i njegove konačne projekcije. Breton se zato još više zainteresovao za prosta prepričavanja snova, stenografisana da se ne bi njihova izvorna poezija kvarila hotimičnim ili nehotimičnim literarnim stilizovanjem. (Takvim prepričavanjem snova, Breton je, uostalom, počeo svoju knjigu pesama *Clair de Terre*.) Tu je, međutim, *pamćenju* omogućena izdajnička uloga. Najčistija se pokazala treća solucija, do koje se slučajno došlo: stvaranje u mediumskom snu. Napominjem još jednom da tu spiritističko stanovište, koje podrazumeva veru u zagrobni život, ne igra nikakvu ulogu. Karakter citiranih rezultata ove neobične stvaralačke metode zaista je nešto natprirodan, i ti zapisi obojeni neospornom poezijom.

Verna svome principu da „u svakom broju se nešto događa“, *Literatura* u sedmom broju Nove serije kombinuje svoje opite sa rečima (njihovom specifičnom težinom i njihovim magnetskim poljem) i svoje opite u oblasti mediumnitetu: Robert Desnos, pod naslovom *Rrose Sélavy*, objavljuje osam strana igara reči, praćenih opet člankom Bretonovim: *Les Mots sans rides*, gde on objašnjava kako se postepeno uvidelo da se u rečima mogu iskoristiti i druge njihove osobine osim njihovog *smisla*, posao koji je opet Rimbaud započeo, svojim čuvenim sonetom gde vokali dobijaju boju:

„A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles“...

„Toga dana“, kaže Breton, „reč je bila odvrćena od svoje dužnosti da označuje i dobila je konkretno postojanje.“ Zatim napominje da najzad, u Duchampovim i Desnosovim igrama reči, one počinju da žive svojim životom. Tu opet obraća pažnju, razume se, na prvom mestu na poetsku vrednost tih matematičkih pomeranja i zamenjivanja slova, glasova i slogova. Najčudnije je to što Desnos *uspavan* stvara te kalambure, dok budan uopšte ne ume da pravi igre reči, kao što uspavan i crta, a budan to ne ume. Tako su se spojila dva problema: problem reči i problem mediumske poezije, i dali rezultate kojima se zaista možemo čuditi: osam strana ovako pravilnih igara reči:

„Suivrez-vous Rrose Sélavy au pays des nombres décimaux ou il n'y a décombres ni maux?“

„Lancez les fusées, les races à faces usées sont rusées.“

„Du palais des morts les malaises s'en vont par toutes les portes.“

„Les lois de nos désirs sont des dés sans loisir.“

Posle ovoga, meni izgleda razumljivo da Breton kaže:

„Et qu'on comprenne bien que nous disons „jeux de mots“ quand ce sont nos plus sûres raisons d'être qui sont en jeu. Les mots, du reste, ont fini de jouer.

Les mots font l'amour.“

I u daljim brojevima, 1923, *Literatura* me očarava tim shvatanjem poezije, tom presićenošću, tim apsolutnim odbijanjem svake vulgarizacije, svakog kompromisa, tom dubokom, umnom proizvoljnošću. Francis Picabia je tu još jednom od centralnih ličnosti; a i Roger Vitrac štampa igre reči uz Desnosa. („Chants de guerre, gants de chair.“)

André Breton, Robert Desnos i Benjamin Péret zajedno potpisuju neku vrstu drame: *Comme il fait beau*; gde prisustvujemo rađanju, u prašumi, Silexane; ona, kao Minerva dadaizma i „surréalismea“ završava genealošku seriju svih onih koji su je omogućili. Simbol neodredljivog *novog duha*, „ona se može videti samo u ogledalu“.

U desetoj svesci, od 1 maja 1923 pisma Lautréamontova. Jedan neobično snažan članak Aragonov: *Le Manifeste est-il mort?* sa parolom: *skandal radi skandala*. A Breton, pod naslovom *Philippe Soupault* (kome su prebacivali da je izneverio svoju slobodu duha radi zadovoljenja literarnih ambicija), umesto članka, potpisuje četiri prazne strane, potpuno prazne, samo, umesto epigrafa: „André Breton et Philippe Soupault: *Les Champs magnétiques* (1920)“. Čutanje je ipak pobedilo, i prijateljstvo, jer u idućem dvobroju (11-12), koji se pojavio tek u oktobru 1923, vidimo i jednu Soupaultovu pesmu. Ovaj je dvobroj antologija pesama, tom prilikom bar samo ime da spomenem jednog pravog pesnika koga dosad (neobjašnjivo) nisam spomenuo: Paul Eluard. Na dve strane, nasred ove sveske (ilustrovane mnogobrojnim malim crtežima Maxa Ernsta), nalazi se, pod naslovom

ERUTARETTIL, tabela književnih ličnosti koje priznaje *Literatura*, po svom posebnom merilu poezije i poezije u shvatanju života, čiju hijerarhiju određuje veličina slova kojim su štampana njihova imena. Po toj hijerarhiji, u prvu grupu, kao najviše vrednosti, ulaze samo šestorica: engleski pesnik Edwar YOUNG (1683-1765), „božanski markiz“ D.A.F. de SADE (1740-1814), engleski romansijer, pisac čuvenog „crnog romana“ *The Monk*, Matthew Gregory Lewis (1775-1818), jedan gotovo sasvim nepoznat francuski romantik, pisac dela *Album d'un Pessimiste*, Alphonse RABBE, i pored njih, još samo LAUTRÉAMONT i VACHÉ. Rimbaud i Apollinaire dolaze tek posle njih, u drugi red gde su i Swift, Baffo, Hegel, Robert Maturin, Victor Hugo, Aloysius Bertrand, Baudelaire, Germain Nouveau, Jarry i (imaginarna ličnost iz popularnog kriminalnog romana) FANTOMAS. Pored Soupaulta i Eluarda, u ovom broju nalaze se: Robert Desnos, Benjamin Péret, Max Ernst, Roger Vitrac, Francis Picabia, Georges Limbour, Max Morise, André Breton, Joseph Delteil, Louis Aragon.

Posle duge pauze, tek prošlog meseca (juna 1924), izlazi trinaesti broj, nazvan *Numéro démoralisant*, koji donosi jednu dosad neobjavljenu prozu Rimbauda, *Un Coeur sous une soutane*, tekst od vrlo velikog značaja već samim tim što demantuje famoznu Claudelovu tezu da je Rimbaud u suštini bio katolik. Takozvani „umetnički prilog“ u ovom broju kao što je to već bio slučaj u *Literaturi*, reprodukcija je jedne fotografije Man Raya: jedna velika gola ženska leđa, na slabinama oni izvijeni otvori što imaju violine, *le violon d'Ingres*. Ta lirski fotografiska metafora pokazuje koliko *neslikarsko* shvatanje likovnih umetnosti ima *Literatura*. Daleko od tehničkih, plastičnih, čisto slikarskih, to jest u suštini estetičkih problema kubizma na primer, ljudi oko *Literature* interesuju se i za slikarstvo (kao i za literaturu) kao za *proizvod duha*, i traže i tu istu onu *surrealističku* poeziju kao i u pesništvu, u biografijama pesnika i buntovnika. Kao što su nedavno povodom baleta *Mercure*, u jednoj zajedničkoj izjavi rekli: „*Nous tenons á témoigner de notre totale et profonde admiration pour Picasso qui, au mépris des consécérations, n'a jamais cessé de créer l'inquiétude moderne.*“ I tu se *Literatura* pokazuje kao jedan nenadmašan dokument o savremenoj senzibilnosti, a njena prividna obeshrabrenost prožeta je jednom životvornom, jednom životnom *krvlju razuma*.

I sa svim svojim metafizičkim nemirom, *Literatura*, obogaćena iskustvom dosadašnjeg putovanja, *s one strane* literature, na obali budućih dana, ko zna kakve vidike vidi.

U tom trinaestom broju, čitamo i ovaj stih (iz jedne Bretonove beležnice):

Tu verras l'horizon s'entr'ouvrir et s'en sera tout à coup fini du baiser de l'espace.

(*Književnik*, urednik Antun Branko Šimić, God. I, br. 3-4, Zagreb, novembar 1924)

Tekst prenet iz: Marko Ristić, *Uoči nadrealizma*, Nolit, Beograd, 1985.

Sadržaj

<i>Uvodna reč</i>	1
<i>Prevedena poezija</i>	
Žak Dipen - Bazalna svita	3
Stanislav Baranjčak – Ispod stola predsedavajućeg.....	8
<i>Poezija</i>	
Slavko Jendričko - Pacifiška kiša nad Kupom	13
Viktor Radonjić - Mastilo tek приметnog smeška	19
Maja Klarić - Minimalizam Andaluzije	22
Siniša Stojanović Sinister - Plantaže ječma na Marsu	24
<i>O poeziji</i>	
Žak Vaše - Pisma iz rata	
Uvod. 2009.	29
Bretonovi predgovori Pismima iz rata Žaka Vašea	34
Pisma	38
Galerija crteža Žaka Vašea	50
Preobraženje dade	53

Impresum

- › urednici
Bojan Savić Ostojić
Vladimir Stojnić
- › web dizajn
Goran Savić Ostojić
Nikola Zlatanović
- › lektura
Jelena Milinković

